

OD VARŠAVE DO TIRANE: ZAJEDNIČKO PREVAZILAŽENJE PROŠLOSTI

Dobre prakse i pouke Višegradske
četvorke i Zapadnog Balkana

• supported by

• Visegrad Fund

AUTORSKA PRAVA © 2019
Od Varšave do Tirane: zajedničko prevazilaženje prošlosti

EUROPEUM Institute for European Policy, Češka
Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, Slovačka
Institute for Foreign Affairs and Trade, Mađarska
European Movement in Serbia, Srbija
WiseEuropa Institute, Poljska
Academy of European Integration and Negotiation, Albanija

SFPA
Slovak Foreign Policy Association

Sva prava zadržana.

Bez pisanog odobrenja izdavača nije dozvoljeno reprodukovanje sadržaja ove publikacije u bilo kom obliku, bilo u celini ili u delovima, izuzev od strane recenzenta koji može citirati delove u recenziji.

Podrška Evropske komisije izradi ove publikacije ne predstavlja odobravanje njenog sadržaja koji odražava isključivo stavove autorate se ona ne može smatrati odgovornom za bilo kakvu upotrebu informacija sadržanih u njoj.

SADRŽAJ

Predgovor <i>Jana Juzová</i>	4
Usponi i padovi poljsko-nemačkog pomirenja i pouke za Zapadni Balkan <i>Adam Balcer, Klaus Ziemer</i>	5
Plišani razvod Čehoslovačke kao inspiracija za Zapadni Balkan <i>Tatiana Chovancová, Jana Juzová</i>	13
Slovačko-mađarsko pomirenje i pouke za Zapadni Balkan <i>Nikolett Garai, Tomáš Strážay</i>	20
Zajedničko prevazilaženje nasleđa iz prošlosti: Srbija i Mađarska <i>Igor Novakovic, Anna Orosz</i>	29
Odnosi Albanije i Srbije: Premošćavanje uzburkanih voda <i>Gentiola Madhi, Jelica Minić,</i>	38
Zaključak: Šta Zapadni Balkan može da nauči od Višegradskog pomirenja? <i>Jana Juzová</i>	46

Predgovor

Pomirenje i dobrosusedski odnosi su među ključnim prioritetima Procesu stabilizacije i pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana i predstavljaju neophodan preduslov za napredovanje zemalja regiona ka članstvu u EU. Jasno je da bez pokretanja procesa podrške suočavanju sa nasleđem iz prošlosti, ispunjene sukobima, nasiljem, podelama i predrasudama, region neće biti u mogućnosti da se pokrene iz limba u kojem je i dalje zaglavljen, dvadeset godina nakon poslednjegoružanog sukoba.

Uprkos značajnim naporima i resursima koje je EU kroz različite platforme i instrumente uložila u pomirenje na Zapadnom Balkanu, kao i aktivnostima civilnog društva u čitavom regionu, u ovom složenom i osetljivom procesu ostvaren je relativno mali napredak. U društvima su još uvek u velikoj meri prisutna osećanja i resantimani prema "onom drugom", što nacionalistički orijentisanim političkim vođama pruža prilike za manipulacije. I dalje postoji potreba za regionalnim inicijativama i stvarnim koracima koji vode ka napretku u procesu pomirenja. Korak u dobrom pravcu predstavlja osnivanje Regionalne kancelarije za saradnju mladih (*Regional Youth Cooperation Council*, RYCO), jer se neposrednim usmeravanjem na mlade kao ključne činioce u oblikovanju budućnosti regiona jačaju procesi pomirenja, kao i Fonda za Zapadni Balkan (*Western Balkans Fund*, WBF), čiji je cilj podrška regionalnim „grassroots“ inicijativama civilnog društva i nevladinog sektora. Ipak, obe institucije su još uvek u procesu etabliranja na regionalnoj sceni i isuviše osetljive na političke uticaje, povremeno postajući taoci bilateralnih sporova.

Kao inspiracija za jačanje procesa pomirenja mogu da posluže primeri i najbolje prakse iz drugih zemalja i regiona. To je slučaj sa RYCO, koja je osnovana po uzoru na Francusko-nemačku kancelariju za saradnju mladih, kao i sa Fondom za Zapadni Balkan, koji je osnovan po modelu Međunarodnog višegradskog fonda, uspešne institucije nastale u okviru saradnje između zemalja Višegradске grupe (Češke, Mađarske, Poljske i Slovačke). Oslanjajući se na ove prethodne pozitivne primere, u ovom projektu smo se usredsredili na procese pomirenja i prakse u Višegradskoj četvorci, regionu koji je sličan Zapadnom Balkanu po svom istorijskom iskustvu, složenoj izmešanosti nacionalnih manjina i međuetničkim tenzijama prouzrokovanim teškom i često nasilnom prošlošću.

U cilju utvrđivanja dobrih praksi, ali i manje pozitivnih primera i poukaprimerljivih na zemlje Zapadnog Balkana, sprovedeno je pet studija slučajeva u kojima se analiziraju različiti bilateralni odnosi između sledećih zemalja: Poljske i Nemačke, Češke i Slovačke, Slovačke i Mađarske, Mađarske i Srbije, kao i Srbije i Albanije. Ove studije slučajeva smo analizirali kako bismo prikazali njihove istorijate, utvrdili dobre prakse i neuspehe u procesu pomirenja i normalizacije odnosa između zemalja i društava, kao i u procesu suočavanja s prošlošću, te na osnovu tih analiza izvukli pouke i dali preporuke za zemlje Zapadnog Balkana.

Pored praktičnih preporuka i inspiracije sa konkretnim inicijativama, istraživanje sprovedeno u okviru ovog projekta dovelo je i do utvrđivanja zajedničkih obrazaca i bacilo je svetlo na elemente od kojih su sazdani uspešni proces pomirenja i normalizacija međusobnih odnosa. Studije slučajeva pokazuju da problem složenih međuetničkih odnosa i manjinskih pitanja nije ograničen samo na region Zapadnog Balkana, već da se i druge zemlje suočavaju sa sličnim pitanjima. Dobra iskustva Višegradskih zemalja u regionalnoj saradnji, kao i evropskim integracijama, dodatno pomažu da se razjasni kako i u kojim granicama ova dva procesa, od kojih su oba među glavnim ciljevima zemalja Zapadnog Balkana, mogu doprineti pomirenju između zemalja i zajednica.

Jana Juzová, istraživač, EUROPEUM Institute for European Policy

Usponi i padovi poljsko-nemačkog pomirenja i pouke za Zapadni Balkan

Adam Balcer, Klaus Ziemer

Uvod

Poljsko ministarstvo spoljnih poslova je 2017. pokrenulo seminar pod nazivom „Pomirenje i sećanje“ kako bi iskustvo nemačko-poljskog pomirenja poslužilo kao inspiracija za poboljšanje odnosa među narodima Zapadnog Balkana i za prevazilaženje istorijskih prepreka. Ovaj se projekat realizuje u saradnji sa Kžižova [*Krzyżowa*] Fondacijom i ambasadam Nemačke. Poljsko-nemačko pomirenje svakako može u određenoj meri poslužiti kao inspiracija za slične procese na Zapadnom Balkanu. Poljsko-nemačko pomirenje je reprezentativno i paradigmatično i to je ono što ga čini značajnim. Lili [*Lilly*] Gardner Feldman, koja izučava politiku pomirenja posleratne Nemačke i Poljske¹, utvrdila je da je njen uspeh bio zasnovan na ispunjenju pet kriterijuma koji su od ključnog značaja u svakom procesu pomirenja:

1. „Vizije“. Političari moraju da znaju kako bi trebalo da izgledaju odnosi između njihovih država i društava u budućnosti i da osmisle strategiju koja vodi ka ostvarenju tog cilja.
2. „Vođstvo“. Političar koji veruje u svoju „viziju“ bi trebalo da pokuša da je ostvari uprkos političkom protivljenju.
3. „Simboli“. Oni daju procesu pomirenja neophodnu emocionalnu dimenziju.
4. „Suočavanje sa istorijom“. Ovo se, s jedne strane, odnosi na iskrene razgovore istoričara sa obe strane o teškim pitanjima iz zajedničke prošlosti. S druge strane, počinjeni zločini moraju biti kažnjeni.
5. „Kontinuitet institucionalne saradnje“. Za opstanak bilateralne „grassroots“ saradnje važna je trajna javna finansijska podrška, npr. za partnerstva između gradova.

S druge strane, ideja poljsko-nemačkog pomirenja kao referentne tačke za slične procese na Zapadnom Balkanu suočava se sa određenim ograničenjima. Glavna razlika između poljsko-nemačkog pomirenja i slučajeva na Zapadnom Balkanu je, pre svega, u specifičnostima nasleđa iz prošlosti u prvom slučaju. Suočavanje sa prošlošću podela Zapadnog Balkana iziskuje razgovore ne samo o najskorijim sukobima (1991-1999) između Srba i njihovih suseda (Albanaca, Bošnjaka, Hrvata) već i o nasleđu iz perioda njihovih konfrontacija tokom 19. i 20. veka, uključujući i Drugi svetski rat. Međutim, nasleđe iz Drugog svetskog rata zauzima glavno mesto u poljsko-nemačkom pomirenju. Ukupan broj stradalih (najmanje dva miliona etničkih Poljaka), dramatična nesrazmera između broja poljskih i nemačkih žrtava i jednostavnost (nacistička Nemačka kao glavni učinilac) predstavljaju glavne razlike između poljsko-nemačkog slučaja i onog na širem području Zapadnog Balkana.

Genocid koji su počinili hrvatski fašisti (ustaše)² protiv Srba u Bosni i Hrvatskoj je primer koji je relativno najbliži masovnom istrebljenju Poljaka koje je počinila nacistička Nemačka. Međutim,

¹Feldman, L.G., *Germany's Foreign Policy of Reconciliation. From Enmity to Amity*, Lanham et al. 2012.

²Tomasevich J., *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945 Occupation and Collaboration*, Stanford 2001, str. 380-415.

čak i u ovom slučaju se mogu primetiti značajne razlike. Na primer, nesrazmera između broja Srba koje su ubili Hrvati i Bošnjaci i broja Hrvata i Bošnjaka koje su ubili Srbi tokom i nakon Drugog svetskog rata je ubedljivo manja od razlike u brojevima nastradalih Poljaka i Nemaca. Štaviše, u tom periodu, pored žrtava genocida³ i zločina protiv čovečnosti, u Bosni i Hrvatskoj su mnogi ljudi stradali u sukobima koji nisu bili isključivo etnički motivisani (građanski politički rat, borba protiv okupatora). Razlika između poljsko-nemačkog slučaja i sukoba vođenih na teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina 20. veka još je izraženija kada se uzmu u obzir broj stradalih i asimetrija u etničkom poretku žrtava.⁴ Drugo, izvlačenje pouka iz poljsko-nemačkog pomirenja, kao što će biti pokazano u našem tekstu, iziskuje priznanje ne samo uspeha ovog procesa, već i njegovih neuspeha. Opšte uzev, poljsko-nemački slučaj potvrđuje osetljivost pomirenja i pokazuje da instrumentalizacija prošlosti od strane političara predstavlja najznačajniji izazov u procesu pomirenja.

Studija slučaja poljsko-nemačkog pomirenja

Poljaci i Nemci su imali nekoliko stoleća zajedničke istorije koje je u većoj meri obeležila koegzistencija nego sukobi. Međutim, Drugi svetski rat je zatrovao poljsko-nemačke odnose do te mere da su teško mogli biti lošiji. Nemačka agresija na Poljsku 1939. bila je praćena politikom sistematskog istrebljenja, koju bi trebalo prepoznati kao genocid. Nemci su pravdali svoje zločine nacističkom rasnom teorijom prema kojoj su etnički Poljaci bili niža rasa – „*Untermenschen*“. Nacistički master plan je podrazumevao progon većine etničkih Poljaka, porobljavanje onih koji su ostali i istrebljenje elita. U suštini, etnički Poljaci su tokom rata svakodnevno bili izloženi brutalnom progonu nemačkih okupacionih vlasti, uništavanju kulturnog nasleđa, masovnim pogubljenjima (naročito tokom Varšavskog ustanka 1944. godine), zatvaranjem u koncentracione logore, prinudnom radu, deportaciji i germanizaciji. Poljska je do 1942. postala glavni poligon za sprovođenje nacističkog plana o ubistvu svih Jevreja u Evropi pod nemačkom okupacijom (u getima i logorima smrti).

Kao posledica nemačke politike genocida, oko 5,5 miliona Poljaka (od 35 miliona koliko ih je bilo 1939) je ubijeno tokom Drugog svetskog rata. Više od 90% od tri miliona poljskih Jevreja ubijeno je pod nemačkom komandom.⁵ „Velika trojka“ je 1945. u Jalti i Potsdamu odlučila da Sovjetskom savezu prepusti gotovo čitavu istočnu teritoriju Poljske koju je Crvena armija okupirala još 1939. na osnovu sporazuma Ribentrop-Molotov. Poljska je u zamenu dobila dotadašnje nemačke teritorije istočno od reka Odre i Nise (sa izuzetkom severnog dela istočne Pruske koji je pripao Sovjetskom savezu). Aktivnosti Crvene armije i poljskih komunističkih vlasti protiv dobrim delom uništene Nemačke u okvirima njenih novih granica dovele su do toga da je velika većina Nemaca koji su živeli u tim oblastima

³ Neke masakre praćene etničkim čišćenjem koje su počinile srpske nacionalističke snage (četnici) bi trebalo smatrati genocidom. Komunističke snage su takođe počinile velike zločine protiv čovečnosti tokom i nakon rata. Međutim, svi ovi zločini se ne mogu meriti sa genocidom koje su počinile ustaše. Tomasevich J., *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks*. Stanford 1975.

⁴ Broj hrvatskih, bošnjačkih i albanskih žrtava sukoba sa Srbijom je tokom 1990-ih bio veći od broja stradalih Srba. Naročito je velika razlika u broju žrtava između Srba sa jedne, i Bošnjaka i Albanaca sa druge strane.

⁵ Materski W., Szarota T., *Poljska 1939–1945, stratyosobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, Instytut Pamięi Narodowej, Warsaw 2009.

ili izbegla ili bila proterana iz svoje domovine. Njih nekoliko stotina hiljada je umrlo od gladi, bolesti, iscrpljenosti i u masakrima.⁶

Duboka antipatija Poljaka prema Nemcima tokom prve decenije posle 1945. bila je sasvim razumljiva. Sa druge strane, i mnogi Nemci (prognani, žrtve savezničkog bombardovanja itd.) su sebe smatrali žrtvama rata ne uzimajući u obzir razloge za takvu sudbinu. Kontakti između Poljaka i Nemaca su postali još lošiji sa početkom Hladnog rata i podelom Nemačke. Na nivou država, diplomatski odnosi između Savezne Republike Nemačke i komunističke Poljske nisu postojali sve do 1972. Memorandum nemačke protestantske crkve iz oktobra 1965. o odnosima između Nemaca i njihovih istočnih suseda označio je prelomni trenutak u javnom diskursu o Poljskoj i drugim zemljama istočno od Nemačke.⁷ S jedne strane, otkrivene su patnje prognanih Nemaca i njihov doprinos izgradnji posleratne Nemačke. S druge strane, po prvi put je pitanje nemačke krivice i posledica koje Nemačka mora da snosi postalo tema javne rasprave. Ovaj memorandum je pokrenuo nezabeležene oštre rasprave u javnosti i doveo do podele u nemačkom društvu. Međutim, dugoročno gledano, ovaj memorandum je doprineo sagledavanju odgovornosti Nemačke za Drugi svetski rat i zločina koje su počinili Nemci iz nove perspektive. To je u opštoj javnosti takođe utrlo put za takozvanu istočnu politiku (*Ostpolitik*) Vilija Branta i prihvatanje posleratne poljsko-nemačke granice u nemačkom društvu.

Na poljskoj strani, nekoliko nedelja nakon što je protestantska crkva objavila memorandum, poljski katolički biskupi, učesnici Drugog vatikanskog koncila u Rimu, su novembra 1965. uputili pismo nemačkim biskupima.⁸ Kao moralni autoritet poljskog društva, naročito pod komunističkom vlašću, katolički biskupi su u ovom pismu opisali hiljadu godina poljsko-nemačkog susedstva koje je vekovima bilo uglavnom dobro. Ovo tumačenje poljsko-nemačke istorije bilo je u potpunoj suprotnosti sa diskursom Komunističke partije (hiljadu godina borbe) i kulminiralo je rečima „Opraštamo i molimo za oprostaj“.⁹ Ove reči su šokirale poljsko društvo koje je bilo potpuno nepripremljeno za ovakvu poruku. Komunističko rukovodstvo je u odgovor pokrenulo hajku protiv katoličke crkve, najoštriju od staljinističkog doba. Situaciju u kojoj su se našli poljski biskupi je dodatno otežao prilično mlak odgovor nemačkih katoličkih biskupa. Oni su želeli da izbegnu jasno pozicioniranje u odnosu na novu poljsko-nemačku granicu zbog svojih bliskih odnosa sa CDU/CSU i organizacijama proteranih Nemaca. Njihov stav se promenio nakon ratifikacije sporazuma kojim je Savezna Republika priznala novu poljsko-nemačku granicu.

Dok je protestantski memorandum u Nemačkoj doveo do promene stava prema Poljskoj na politički značajan način, pismom poljskih biskupa tokom perioda komunističke vladavine otpočeo je period promene stava prema Nemačkoj samo unutar male grupe

⁶Douglas R. M., *Orderly and Humane. The Expulsion of the Germans after the Second World War*, Yale University Press, 2012.

⁷„*Evangelische Kirche in Deutschland, Die Lage der Vertriebenen und das Verhältnis des deutschen Volkes zu seinen östlichen Nachbarn*“, Hannover 1965, dostupno na: https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/ostdenkschrift_1965.pdf [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁸„Konferencja Episkopatu Polski, Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym rządzie pasterskim“, dostupno na: https://opoka.org.pl/biblioteka/WWE/kep/orędzie-niem_18111965.html [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁹*Ibid.*

katoličkih intelektualaca. Prema istraživanjima javnog mnjenja početkom devedesetih, većina Poljaka i Nemaca je osećala uzajamnu antipatiju.¹⁰ Međutim, od kraja 1960-ih, sastanci članova poljskog "Kluba katoličke inteligencije" sa zapadnonemačkim i istočnonemačkim intelektualcima, naročito onima povezanim sa protestantskom i katoličkom crkvom, označili su početak autentičnog dijaloga male, ali uticajne manjine koja se upoznavala sa načinom razmišljanja druge strane. Ovo je bilo naročito značajno za poljske partnere, jer su među njihovim članovima protagonisti poput Tadeuša Mazovjeckog i Vladislava Bartoševskog nakon 1989. zauzeli vodeće političke funkcije.

Korak od ključnog značaja za poljsko-nemačko pomirenje napravljen je 1970. kada je potpisan sporazum kojim je Savezna Republika Nemačka prihvatila postojeću poljsko-nemačku granicu. Dugoročno gledano, međutim, to što je Vili Brant kleknuo u Varšavi, imalo je daleko veći simbolični efekat.¹¹ Diplomatski odnosi između Savezne Republike Nemačke i Poljske uspostavljeni su nakon ratifikacije ovog sporazuma 1972. godine. Slaba tačka istočne politike je, međutim, postala očigledna 1980, kada je osnovana Solidarnost u Poljskoj. Dok su ciljevi Solidarnosti bili u skladu sa političkim vrednostima zapadnonemačkih političkih elita, problem je bio što su partneri istočne politike bile vlade koje nisu imale demokratski legitimitet. Što je Solidarnost bivala jača, to je više slabila osnova političke moći komunističkih partnera istočne politike. Kada je decembra 1981. u Poljskoj uvedeno vanredno stanje i kada je došlo do gušenja Solidarnosti, politički stav nemačke vlade je bio prilično ambivalentan. Nasuprot tome, reakcija nemačkog društva je bila veoma snažna. Organizovane su stotine konvoja sa hranom i osnovnim potrepštinama, milioni paketa su poslani u Poljsku koja je prolazila kroz ozbiljnu krizu u snabdevanju. Mnogi Poljaci su bili zaprepašćeni razmerama spontane pomoći, te su počeli da gledaju na nemačko društvo drugim očima.

Novo poglavlje u nemačko-poljskim odnosima otvoreno je 1989, kada je Solidarnost porazila komunistički režim. Premijer Mazovjecki je u svom programu vlade objavio da Poljska želi da poljsko-nemački odnosi budu uspostavljeni po uzoru na nemačko-francuske odnose. Delovalo je simbolično to što je do pada Berlinskog zida došlo u veče prvog dana pažljivo pripremane posete kancelara Helmuta Kola Poljskoj. Tokom te posete je u Kžižoviodržana istorijska „misa pomirenja“. Šefovi vlada Poljske i Nemačke, Mazovjecki i Kol, se nisu samo rukovali, već i zagrlili.

¹⁰ CentrumBadaniaOpiniiSpołecznej, "Stosunek do innych narodów", dostupno na: https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_017_19.PDF, [pristupljeno 31. oktobra 2019]. CentrumBadaniaOpiniiSpołecznej, "Stosunek do innych narodów", dostupno na: https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_017_19.PDF, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

¹¹ "Układ między Polską Rzecząpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków z 7 grudnia 1970 r.", dostupno na: https://pl.wikisource.org/wiki/Uk%C5%82ad_mi%C4%99dzy_Polsk%C4%85_Rzecz%C4%85pospolit%C4%85_Ludow%C4%85_a_Republik%C4%85_Federaln%C4%85_Niemiec_o_podstawach_normalizacji_ich_wzajemnych_stosunk%C3%B3w_z_7_grudnia_1970_r, [pristupljeno 31. oktobra 2019]. Układ między Polską Rzecząpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków z 7 grudnia 1970 r.", dostupno na: https://pl.wikisource.org/wiki/Uk%C5%82ad_mi%C4%99dzy_Polsk%C4%85_Rzecz%C4%85pospolit%C4%85_Ludow%C4%85_a_Republik%C4%85_Federaln%C4%85_Niemiec_o_podstawach_normalizacji_ich_wzajemnych_stosunk%C3%B3w_z_7_grudnia_1970_r, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

Nepunih godinu dana kasnije došlo je do ujedinjenja Nemačke i potpisivanja dva sporazuma koji su bili od fundamentalnog značaja za poljsko-nemačke odnose.¹² Njima je potvrđena postojeća poljsko-nemačka granica, uspostavljeni su dobrosusedski odnosi i saradnja i stvoren pravni osnov za buduću saradnju civilnih društava obeju strana. Uspostavljena je intenzivna saradnja među opštinama i regionima duž čitave zajedničke granice, od Baltičkog mora do Češke. Trenutno postoji gotovo 1.000 veoma snažnih partnerstava između poljskih i nemačkih gradova. Poljsko-nemačka kancelarija za saradnju mladih, osnovana 1991. godine po uzoru na Nemačko-francusku kancelariju, do sada je doprinela interakciji između tri miliona mladih Poljaka i Nemaca.¹³ Intenzivnu razmenu među školama i tesnu saradnju između univerziteta, nevladinih organizacija i stručnih savetodavnih tela podržavaju i centralne i lokalne vlasti.

Zajedničko obeležavanje važnih događaja uz učešće vodećih poljskih i nemačkih političara je takođe bilo značajno za proces pomirenja. Tokom učešća na komemoraciji povodom 50. godišnjice Varšavskog ustanka 1994 godine, predsednik Savezne Republike Nemačke Roman Herzog je zamolio poljski narod za oprostaj zbog patnji koje su im Nemci naneli tokom rata. Poljski ministar spoljnih poslova Vladislav Bartoševskije kasnije, tokom govora u nemačkom parlamentu, nazvao Herzogov govor „pravim i dugo očekivanim odgovorom“ na pismo poljskih biskupa iz 1965. i izrazio saosećanje sa „pojedinačnim sudbinama i patnjama nevinih Nemaca“ koji su ostali bez svoje domovine.¹⁴ Tokom ceremonije zajedničkog otvaranja izložbe u Berlinu povodom 75. godišnjice Varšavskog ustanka, predsednici Komorovskii Gauk su, u prisustvu veterana ustanka, održali dirljive govore pokazujući da zajednička obeležavanja tragičnih događaja mogu čak i danas da približe Poljake i Nemce. Govori predsednika Duda i Štajnmajera u Vielunu i Varšavi tim istim povodom 2019. naišli su na veoma dobar odjek u poljskoj javnosti.

Suočavanje sa istorijom – pouke

Suočavanje sa istorijom sastavni je deo uspešnog procesa pomirenja a otpočinjanje iskrenog razgovora istoričara obeju strana o teškim pitanjima iz zajedničke istorije je važan korak koji to omogućava. Osim razgovora istoričara u cilju kreiranja nepristrasnih narativa o istorijskim događajima, mora doći i do kažnjavanja zločina počinjenih u ime bivše diktature. Zbog nedovoljne denacifikacije u redovima javnih tužilaca i sudija, do sistematskog gonjenja za ratne zločine u Nemačkoj je došlo tek 1960, kada je bilo prekasno za izvođenje mnogih ratnih zločinaca pred sud. Međutim, poljski i zapadnonemački istoričari su 1972. osnovali zajedničku komisiju za izradu udžbenika iz

¹²„Traktat międzyRzecząpospolitąPolską a RepublikąFederalnąNiemiec o potwierdzeniuistniejącejmiędzynimigranicy, podpisany w Warszawiednia 14 listopada 1990 r.“.

„Traktat międzyRzecząpospolitąPolską a RepublikąFederalnąNiemiec o dobrymsąsiedztwie i przyjaznejwspółpracy z 17.06.1991 r.“.

¹³Polsko-NiemieckaWspółpracaMłodzieży,dostępno na: <https://www.pnwm.org/o-pnwm/>.

¹⁴Ziemer K., *From Hatred to Friendly Cooperation: Poland and Germany after the Second World War*, in *The India-Pakistan Reconciliation and other Experiences in Post-conflict Management*, ed. Gilles Boquerat and Richard Asbeck, Paris 2009, str.115.

istorije i geografije koja je i danas aktivna.¹⁵ Nemački istorijski institut u Varšavi je osnovan 1993, a poljski pandan u Berlinu 2006. godine.¹⁶ Saradnja poljskih i nemačkih istoričara je postala veoma intenzivna i plodna. Poljski i nemački autori su zajedno objavili na stotine knjiga.¹⁷

Međutim, pogled na istoriju u jednom društvu ne određuju samo istoričari, već i političari, mediji i porodično predanje. Istorija se često upotrebljava (i zloupotrebljava) u političkim sukobima. Početkom 21. veka je objavljen niz publikacija, dokumentacije i filmova koji su se bavili sudbinom Nemaca pred kraj Drugog svetskog rata, što je uznemirilo poljsku javnost. Štaviše, fondacija koju su osnovali mahom funkcioneri Saveza prognanih (*Bund der Vertriebenen, BdV*)¹⁸ je zahtevala osnivanje Centra protiv progona (*Zentrum gegen Vertreibungen, ZgV*) u Berlinu.¹⁹ Ovo je u Poljskoj doživljeno kao prekrajanje istorije od strane Nemaca, pretvaranje učinilaca zločina u žrtve. Predsednica BdV, Erika Štajnbach [*Erica Steinbach*] (dugogodišnja poslanica CDU u Bundestagu, danas bliska AfD) u Nemačkoj, inače slabo poznata tvrdolinijašica, nekoliko godina je punila naslove poljskih medija kontroverznim izjavama i opteretila poljsko-nemačke odnose. Ovo je jedva bilo primećeno u Nemačkoj. Situacija je dodatno pogoršana formiranjem „Pruskog povereništva“ koje su osnovali tvrdolinijaški članovi BdV, zahtevajući obeštećenje ili povraćaj nepokretnosti u vlasništvu Nemaca na teritorijama koje danas pripadaju Poljskoj. Ovo je izazvalo strah kod miliona Poljaka. „Prusko povereništvo“ je ovo pitanje 2006. pokrenulo i pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je 2008. presudio na njegovu štetu.

Vladavina koalicije kojom je dominirala nacionalna populistička stranka Pravo i pravda (PiS), doprinela je jačanju tenzija između Varšave i Berlina u periodu između 2005. i 2007. Poljsko-nemački bilateralni odnosi su značajno poboljšani dok se PiS nalazila u opoziciji, 2007. i 2015. godine, premda je Jaroslav Kačinski, lider opozicije, zadržao kritički odnos prema pomirenju sa Nemačkom predstavljajući ga kao neiskreni kič.²⁰ PiS se 2015. vratio na vlast i formirao prvu jednostranačku vladu u istoriji Poljske. Transformacija političkog sistema Poljske pod vlašću PiS, od liberalne demokratije zasnovane na mehanizmu uzajamne kontrole, u većinski sistem u kojem dominira vladajuća partija uz podrivanje vladavine prava izazvala je oštre kritike EU i nezapamćeno pogoršanje odnosa između

¹⁵ *Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa*, dostupno na: <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/pl/strona-glowna.html>.

¹⁶ *Deutsches Historisches Institut Warschau, Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie*, dostupno na: <https://www.dhi.waw.pl/pl.html>, *Centrum Badań Historycznych PAN, Das Zentrum für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, dostupno na: <http://www.cbh.pan.pl/de>.

¹⁷ Četvorotomna publikacija "Poljsko-nemačka mesta sećanja" [*Polsko-niemieckie miejsca pamięci*] jedan je od najznačajnijih primera saradnje poljskih i nemačkih istoričara.

¹⁸ www.bund-der-vertriebenen.de.

¹⁹ www.z-g-v.de.

²⁰ Kačinski je izjavio da Nemačka želi da potčini Poljsku jer sanja o teritorijama koje je izgubila nakon Drugog svetskog rata. Po njemu, Nemačka će jednoga dana ostvariti svoje snove i „mi ćemo se probuditi u manjoj Poljskoj“. Prema tome, iz njegovog ugla, nemačke investicije u zapadnu Poljsku predstavljaju pretnju po bezbednost Poljske. Kačinski je takođe mnogo puta izneo optužbe na račun velikog dela poljske kulturne elite i političke opozicije tvrdeći da su petokolonaši na nemačkom platnom spisku. U diskursu Prava i pravde, Nemačka je često prikazivana kao tradicionalni saveznik Rusije koji pokušava, zajedno sa Moskvom, da podeli Poljsku, kao što se već nekoliko puta u prošlosti dogodilo (uz naročito pozivanje na sporazum Ribentrop-Molotov). Kačinski je mnogo puta svoju sopstvenu zemlju nazivao nemačko-ruskim protektoratom. Vidi: Jarosław Kaczyński, *Polskanaszchmarzeń*, Warszawa 2011.

Poljske i različitih članica EU, uključujući i Nemačku. Kao odgovor na to, PiS je u politici prema Nemačkoj sve više koristio istorijske argumente uz podsećanje na Drugi svetski rat, što je dovelo do nazadovanja u poljsko-nemačkom pomirenju. Kaćinjski je optužio Nemačku da pokušava da razvodni nemačku odgovornost za zloćine poćinjene u Drugom svetskom ratu i prebaci odgovornost na druge narode, uključujući Poljake,²¹ pri ćemu je sugerisao i da se Nemaćka nije mnogo promenila od Drugog svetskog rata.²²

Kao odgovor na predlog EU da se sredstva iz EU fondova namenjena Poljskoj ograniće zbog problema u oblasti vladavine prava, poljska vlada je pokrenula pitanje nemaćkih reparacija za zloćine i razaranja poćinjena tokom Drugog svetskog rata. PiS je odmah nakon izbora 2015. godine osnovao Komitet za reparaciju pri parlamentu Poljske. Međutim, Poljska još uvek nije podnela zvanićan zahtev za nadoknadu štete anemaćka strana smatra da je to pitanje zatvoreno postojećim međunarodnim sporazumima potpisanim posle Drugog svetskog rata. Uprkos tome, poljske vlasti nastavljaju da pokreću ovo pitanje. Na primer, poljski predsednik Andžej Duda je u intervjuu nemaćkom tabloidu *Bild* izjavio da poljsko-nemaćki odnosi predstavljaju primer pomirenja, ali je dodao i da je isplata reparacija Poljskoj za Drugi svetski rat „pitanje odgovornosti i morala”.²³ Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da većina Poljaka podržava zahtev za nadoknadu štete, dok ga Nemci kategorićno odbacuju.²⁴

Zaključak

Proces poljsko-nemaćkog pomirenja, koji je otpoćeo pre više od 50 godina, ostvario je ogroman uspeh, naroćito ako se ima u vidu teret užasnih zloćina koje je nacistićka Nemaćka poćinila protiv Poljaka u Drugom svetskom ratu. Sve veće uzajamno razumevanje Poljaka i Nemaca doprinelo je pomirenju i znaćajno je unaprećeno tokom godina. Međutim, istraživanja javnog mnjenja pokazuju da još uvek postoji razlika u stavu Poljaka prema Nemcima koji je pozitivniji od onog koji Nemci imaju prema Poljacima.²⁵ Ovo je verovatno posledica ćinjenice da su Poljaci daleko bolje upoznati sa Nemaćkom

²¹ „Nemaćka politika sećanja se 70 godina sprovodi veoma dosledno, sa ciljem da umanjii nemaćku krivicu i da u isto vreme ubedi svet da je Nemaćka potpuno drugaćija.” „PrezesPiS: Stuprocentowaodpowiedzialnoć za Holokaust ponosz Niemcy”, *tvpinfo.com*, dostupno na: www.tvp.info/37865894/prezes-pis-stuprocentowa-odpowiedzialnosc-za-holokaust-ponosza-niemcy, [pristupljeno 31. oktobra 2019]

²² Aludirajući na Nemaćku, Kaćinjski je rekao „Treba zapamtiti gde i u kojoj kulturi leži najveća pretnja za Evropu, svet i moralni poredak.” „JarosławKaczyński o pogromie w Białymstoku: to byławinapaństwaniemieckiego i narodu niemieckiego”, *WirtualnaPolska*, dostupno na: www.wiadomosci.wp.pl/jaroslaw-kaczynski-o-pogromie-w-bialymstoku-to-byla-wina-panstwa-niemieckiego-i-narodu-niemieckiego-6027392472183425a, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

²³ „WirwirdeneineRechnungvorlegen!”, *PolensPräsident Andrzej Duda im Bild-Interview*, *Bild*, dostupno na: www.bild.de/bild-plus/politik/ausland/politik-ausland/jahrestag-des-zweiten-weltkriegs-polen-praesident-duda-im-bild-interview-64306980.view=conversionToLogin.bild.html, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

²⁴ CBOS, „Postrzeganie II wojnyświatowej i poparciedladomaganiasierparacji od Niemiec”, dostupno na: www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_113_19.PDF, [pristupljeno 31. oktobra 2019] „GroßeMehrheitgegenReparationenfür Polen undGriechenland”, *DieZeit*, dostupno na: www.zeit.de/news/2019-08/30/grosse-mehrheit-gegen-reparationen-fuer-polen-und-griechenland, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

²⁵ Łada A., „Polakówlubitylko jedna trzeciaNiemców”, *Polityka*, dostupno na: www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1751244,1.polakow--lubi-tylko-jedna-trzecia-niemcow.read, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

nego što su Nemci upoznati s Poljskom. Danas, najsnažniju podršku pomirenju – pored sve veće ekonomske razmene – pružaju intenzivne veze između civilnih društava dveju zemalja. Stoga je malo verovatno da će doći do drastičnog preokreta u procesu pomirenja. Zbog ovog uspeha, poljsko-nemačko pomirenje može da posluži kao inspiracija za Zapadni Balkan. Međutim, potrebno je priznati da je značaj koji pomirenje između Poljaka i Nemaca ima za narode Zapadnog Balkana ograničen zbog značajne razlike između istorijskog nasleđa u poljsko-nemačkom slučaju i onog na Zapadnom Balkanu. Paradoksalno, nasleđe ratova koji su se u 20.veku odvijali na Zapadnom Balkanu, koje je daleko složenije od poljsko-nemačke moderne istorije, može dovesti do toga da proces pomirenja bude teži i izazovniji.

Još značajnija pouka koju narodi Zapadnog Balkana mogu u ovom trenutku da izvuku iz poljsko-nemačkog pomirenja je ona o njegovoj krhkosti i izloženosti negativnim uticajima bilateralnih međudržavnih odnosa i unutrašnjih političkih dešavanja. Poljsko-nemački odnosi na nivou vlada su zaista pogoršani tokom poslednjih nekoliko godina, što je doprinelo određenom nazadovanju u procesu pomirenja. Kao što pokazuje slučaj zahteva za reparaciju, pitanje suočavanja sa mučnom prošlošću se ponovo javlja kao jedno od ključnih pitanja koja izazivaju razdor. Štaviše, pogoršanje bilateralnih odnosa je takođe dovelo do smanjenja uzajamnih simpatija između ova dva naroda, za sada u nešto manjoj meri u Nemačkoj. Ostvareni stepen međusobnog razumevanja između poljskog i nemačkog društva nije jednom zauvek dat. To je zadatak na kome treba raditi svakoga dana i koji može biti ugrožen kada političari koji se igraju nacionalističkom vatrom naglašavaju negativna sećanja iz prošlosti u cilju kratkoročnih političkih interesa.

Plišani razvod Čehoslovačke kao inspiracija za Zapadni Balkan

Tatiana Chovancová, Jana Juzová

Uvod

Raspad Čehoslovačke, poznat i kao „plišani razvod“, do kojeg je došlo ranih 1990-ih, često se navodi kao primer mirnog raspada zajedničke države. Iako se kontekst zajedničke čehoslovačke države i njen raspad, kao i zajednička istorija Čeha i Slovaka, veoma razlikuju od onih u većini zemalja Zapadnog Balkana, nemoguće je bilo izostaviti primer Čehoslovačke iz analiza u okviru ovog projekta zbog dobro izvedene pripreme mirnog razdvajanja, kao i potonjeg uspostavljanja neuobičajeno dobrih prijateljskih odnosa, zbog čega se on izučava kao model i poredi sa raspadima drugih zemalja.

Opšti osećaj i u Češkoj i u Slovačkoj je da su trenutni odnosi bolji nego što su bili u vreme zajedničke države, iako, prema najnovijim anketama, većina Čeha i Slovaka smatra da se odnosi nisu mnogo promenili.²⁶ Obe zemlje jedna drugu nazivaju najbližim saveznikom i prirodnim partnerom. Uzajamne posete čeških i slovačkih predstavnika su veoma česte i prijateljske (na primer, tradicija je da prva poseta novoizabranih predsednika ovih zemalja bude upravo Češkoj, odnosno Slovačkoj).

Međutim, kontekst ovog razlaza, kao i pitanja i događaji koji su do toga doveli, obično se ostavljaju po strani. Dok danas između Čeha i Slovaka nema spornih pitanja, život u zajedničkoj državi bio je daleko od idealnog a i teret istorije je imao svoju ulogu. Čehoslovačka je nastala posle Prvog svetskog rata, nakon pada Austrougarskog carstva, kao rezultat oslobođenja Čeha i Slovaka od njihovih vladara i kao način da zadobiju više međunarodne snage i priznanja nego što bi imali kao dve zasebne, manje države. Nakon Minhenskog sporazuma i nacističke invazije na Čehoslovačku, zajednička država je doživela prvu krizu jer se češki deo zemlje našao pod okupacijom, dok je u Slovačkoj uspostavljen kolaboracionistički režim (takozvana Slovačka država). Posle Drugog svetskog rata i poraza nacista i fašističkih režima u Evropi, dolazi do ponovnog osnivanja Čehoslovačke, ovoga puta pod komunističkim režimom koji je kontrolisao Sovjetski savez.

Nezadovoljstvo je postojalo još u vreme prve zajedničke države Čeha i Slovaka. Slovaci su krivili Čeha za nedostatak interesovanja za Slovačku, za koncentraciju ključnih industrija na teritoriji Češke i osećali su se isključenim iz procesa odlučivanja u Pragu. S druge strane, neki u češkom delu države su Slovačku doživljavali kao slabiji deo kome je potrebna pomoć i koji usporava njihov ekonomski razvoj. Dok je nacistička okupacija za Slovake predstavljala jedinstvenu priliku da prvi put u istoriji imaju svoju sopstvenu nacionalnu

²⁶Centrumprovýzkumveřejnéhominění, “Tisková zpráva: Rozdělení Československa: 25 let od vzniku samostatné ČR a SR”, dostupno na: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4464/f9/po171205.pdf, [pristupljeno 30. oktobra 2019].

državu i da njome upravljaju, sa češke strane je osnivanje Slovačke države doživljeno kao oportunitizam bez ikakve solidarnosti sa češkom braćom.

U drugoj zajedničkoj državi Čeha i Slovaka jeovo uzajamno nezadovoljstvo uglavnom prigušivano pod čvrstom komunističkom vlašću koju je kontrolisala Moskva. Tek su se nakon Plišane revolucije 1989. i uspostavljanja demokratske vlade pokazale razlike između Čeha i Slovaka i njihove suprotstavljene vizije uz snažnu podršku ličnosti i pogleda na svet novih političkih elita na obema stranama. Slovaci su u padu komunizma videli priliku za nacionalnu emancipaciju, te su zahtevi za veći uticaj na pitanja koja se odnose na njihove sopstvene probleme i budućnost bivali sve glasniji. S druge strane, Česi su želeli zajedničku čehoslovačku državu, konsolidovanu iznutra i ujedinjenu spolja.

Do prve krize je došlo kada je pokrenuto pitanje promene naziva zemlje i kada je uklanjanjem reči „socijalistička“ iz zvaničnog naziva države nastao naziv Čehoslovačka Republika. Slovaci su ovo videli kao priliku da pokrenu još jednu promenu – ubacivanje crtice u reč Čehoslovačka (tj. Čeho-Slovačka Republika), vraćajući se tako na prvi naziv republike u periodu od 1918. do 1920, uz naglašavanje federativnog karaktera države i jednakosti oba entiteta. Iako ovo pitanje može delovati nebitno, ovo razmimoilaženje je dovelo do veoma ozbiljnih diskusijaizmeđu Čeha i Slovaka koje su dovele do višemesečne krize. Čehoslovačka skupština je predložila sledeće rešenje: da se reč Federativna doda u naziv države (Čehoslovačka Federativna Republika) a da se prva reč piše bez crtice na češkom a sa crticom na slovačkom. Na kraju se i ovo rešenje pokazalo kao neprihvatljivo za slovačku političku elitu, te je odlučeno da konačni naziv države bude Češka i Slovačka Federativna Republika, čime je još izričitije naglašena jednakost Čeha i Slovaka.

Ove različite vizije postale su još приметnije nakon opštih izbora 1992. U Češkoj je pobedila Građanska demokratska stranka (ODS) pod vođstvom Vaclava Klauza, dok je u Slovačkoj najuspešniji bio nacionalistički Pokret za demokratsku Slovačku (HZDS) na čelu sa Vladimirom Mečiarom. Obojica su postali predsednici svojih nacionalnih vlada. I dok je prvi zagovarao ubrzanu privatizaciju i opštu ekonomsku transformaciju uz očuvanje federativnog državnog modela, drugi se zalagao za znatno sporiju ekonomskutransformaciju uz intervenciju države i predlagao model konfederacije. HZDS je stremio ka nepomirljivom modelu slovačkog suvereniteta i pravnog subjektiviteta uz očuvanje zajedničke države sa Česima. Česi su, sa druge strane, zamišljali federaciju sa čvrstom saveznomvladom.

Najbolje prakse i pouke

U prilično pozitivnom iskustvu raspada čehoslovačke države, koji je prošao bez ikakvog nasilja, može se utvrditi nekoliko činilaca koji su doprineli tome da taj raspad prođe relativno mirno, iako je konačni ishod zavisio i od mnogih drugih osobnosti čitave situacije. Stoga je uporedivost tog raspada sa drugim slučajevima, kao što je raspad Jugoslavije, ograničena. Bez obzira na to, iz čehoslovačkog iskustva se mogu izvući neke važne pouke.

Politička odluka bez referendumu

Većina Čeha i Slovaka je želela da ostane u jedinstvenoj državi, iako su, paradoksalno, glasali za suprotnu opciju.²⁷ Podela koju su dogovorili izabrani lideri može se stoga shvatiti kao neplanirana posledica. Česi i Slovaci su imali veoma različite ideje o prirodi ekonomske i političke transformacije države i uspostavljanju budućih odnosa u okviru Čehoslovačke, a te zamisli nisu bile dovoljno kompatibilne da bi se mogle ostvariti u zajedničkoj državi.

Na osnovu brzog dogovora premijera Klause i Mečiaru i pravca kojim su odvojene države krenule pod njihovim vođstvom, izgleda da su njihove sopstvene ličnosti i motivacije doprinele kraju Čehoslovačke. Obojica su imali čvrste vizije budućnosti svojih zemalja (koje su bile međusobno različite) i očigledno su shvatili da bi u ujedinjenoj Čehoslovačkoj svaki od njih imao manje političke moći da sledi svoju viziju. Ali nijedan nije otvoreno pozivao na podelu od početka a i danas obojica tvrde kako je druga strana bila ta koja se zalagala za odvajanje.

Kao što je pomenuto, istraživanja javnog mnjenja koja su u to vreme sprovedena pokazivala su da većina stanovnika u oba dela Čehoslovačke ne želi raspad zemlje. Političke elite su bile svesne situacije te su izbegle referendum, uprkos sveopštim zahtevima za njegovo održavanje (preko milion Čehoslovaka je potpisalo peticiju za raspisivanje referendumu²⁸). Zbog nemogućnosti građana da učestvuju u odlučivanju o budućnosti Čehoslovačke, ova odluka se ponekad kritikuje kao nelegitimna. Međutim, odgovor lidera koji su stajali iza nje bio je da su građani iskazali svoje opredeljenost na izborima na kojima su Klaus i Mečiar došli na vlast, te da nema potrebe za referendumom. Iz kasnijih intervju sa Klausom jasno se vidi da su bili zabrinuti da rezultati referendumane bi išli u prilog razlazu, makar u jednom delu federacije, te da bi se time problem dodatno zakomplikovao.

Podele po tom pitanju na slovačkoj političkoj sceni bile su, međutim, još oštrije. S izuzetkom ne naročito značajnog Pokreta za čehoslovačko razumevanje, svi subjekti su želeli bar federaciju. Javnost protiv nasilja (VPN), koja je ubedljivo pobedila na opštim izborima u Slovačkoj 1990, je zagovarala „partnersku federaciju“. Udaljeniji je bio Demohrišćanski pokret (KDH) čiji se predsednik, Jan Čarnogurski, koji je od 1991. do 1992. bio na funkciji premijera Slovačke, zalagao za uređenje slabije od federacije i, prema njegovim rečima „zvezdu za Slovačku na zastavi EU“.²⁹ HZDS je otvoreno zagovarao konfederaciju, dok se Slovačka nacionalna stranka (SNS) očekivano zalagala za potpunu

²⁷Centrumpro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, „Občané k rozdělení Československa před 10 lety“, dostupno na: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a239/f9/100151s_PO21227.pdf, [pristupljeno 30. oktobra 2019]; Rozpad ČSFR: Většina lidí si honě přála, *Magazín M*, dostupno na: <https://www.em.muni.cz/tema/3272-rozpad-csfr-vetsina-lidi-si-ho-neprala>, [pristupljeno 30. oktobra 2019].

²⁸Engelberg S., Czechoslovakia Breaks in Two, To Wide Regret, *The New York Times*, , dostupno na: <https://www.nytimes.com/1993/01/01/world/czechoslovakia-breaks-in-two-to-wide-regret.html?pagewanted=all>, [pristupljeno 30. oktobra 2019], i Patočka, J., Changing our country's name to Czechia won't solve the problems we face, *The Guardian*, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/apr/18/czechia-name-change-czech-republic-problems-people-government>, [pristupljeno 30. oktobra 2019].

²⁹„Rozhovor prezidenta republiky o rozdělení Československa v knize „Jak praskaly švy“,“ dostupno na: <https://www.klaus.cz/clanky/2986>, [pristupljeno 30. oktobra 2019].

nezavisnost. Ovo jasno pokazuje da sumišljenja o budućnosti Čehoslovačke bila podeljena čak i unutar jednog od njena dva naroda.

S druge strane, češke političke vođe, s izuzetkom premijera, gajile su jaka osećanja prema Čehoslovačkoj i bile sklonije očuvanju federacije, što je i dovelo do ostavke Vaclava Havela na mesto predsednika Čehoslovačke nakon što su dva premijera postigla dogovor o podeli. I druge političke partije su se zalagale za očuvanje federacije, iako su imale različite stavove o tome do koje mere treba izići u susret slovačkim zahtevima, a Vaclav Klaus je često kritikovan jer je zapečatio sudbinu zajedničke države. Opšte uzev, može se reći da su se Česi u mnogo većoj meri od Slovakopostovećivali sa Čehoslovačkom i da je osnivanje nezavisne Čehoslovačke 1918. imalo značajnije i sentimentalnije mesto u njihovoj istoriji.

Dobro izvedena tehnička podela koju su obe strane smatrale prihvatljivom

Sâm karakter tehničke podele predstavljao je važan faktor koji je doprineo generalno dobrim uzajamnim odnosima dve nove zemlje nakon podele. Iako su u početku češka i slovačka strana imale različita viđenja načina na koji bi trebalo podeliti čehoslovačku imovinu, na kraju je pregovorima usaglašen sporazum o podeli 2:1 između Čeha i Slovaka u skladu sa brojem stanovnika i veličinom teritorije.³⁰

Relativno visoka homogenost stanovništva u oba dela federacije bio je još jedan faktor koji je doprineo glatkoj podeli, što je dodatno potpomognuto zaključivanjem brojnih sporazuma, uključujući i one o slobodnom kretanju ljudi i slobodnoj trgovini. Svi ovi činiooci su omogućili stanovništvu da se lakše prilagodi novonastalim okolnostima i smanjili razloge za otpor građana.

Ukupno 30 sporazuma kojima se uređuju budući odnosi između dve zemlje potpisano je pre raspada. Dve vlade su dogovorile formiranje carinske unije, što je omogućilo bescarinsku razmenu dobara i usluga, kao i slobodno kretanje ljudi. Takođe su usvojile zajedničku trgovinskopolitiku i carine, a potpisale su i veći broj ugovora o poreskim reformama, zajedničkim granicama, čak i o monetarnoj uniji koja nije bila dugog veka.

Nije bilo problema ni sa demarkacijom granica pošto je Čehoslovačka već bila federacija a njene granice jasno utvrđene. Brojni sporazumi i dobra priprema razlaza, uspostavljanje bliskih odnosa između budućih zasebnih država bez obzira na raspad, predstavljali su solidnu osnovu za prijateljske odnose i prihvatanje podele u svim delovima društva.

Ono što je, međutim, najznačajnije, je da je ova tehnička podela bila doživljena kao legitimna i kao kompromis obeju strana, ne ostavljajući prostora za dublje nezadovoljstvo i revizionizam. Podela je, takođe, doživljena kao korisna za obe strane. Naročito u Slovačkoj, gde je podela značila stvarnu nezavisnost po prvi put u njenoj istoriji, koja

³⁰Česko-slovenskýrozvod. Spory o majetektrvalysedm let, porcovaly se vlaky i letadla, Českýrozhlás,dostupno na: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/cesko-slovensky-rozvod-spory-o-majetek-trvaly-sedm-let-porcovaly-se-vlaky-i-7183253>, [pristupljeno 30. oktobra 2019].

Slovacima daje priliku da sami odlučuju o svojim životima. Na češkoj strani, i narod i političke vođe su pod delu doživeli sa više emocija i većom nostalgijom. Međutim, za vladajuću partiju, a naročito premijera Klauza, podela se pokazala korisnom, jer je njome dobio samostalnost koja mu je bila neophodna za sprovođenje brzih ekonomskih transformacija što je bio njegov lični cilj kojem je pridavao veliki značaj.

Međusobno uvažavanje i konstruktivni javni diskurs

Prilikom analize raspada Čehoslovačke i faktora koji su doprineli mirnom odvijanju ovog procesa, ne treba prevideti retoriku i diskurs političkih elita o podeli i drugom delu federacije. Tokom pregovora između premijera Klauza i Mečiara, kako tokom procesa odvajanja, tako i nakon podele, odnosi između Čeha i Slovaka su ostali mirni i prilično prijateljski. Oba premijera su jedan o drugom govorili sa uvažavanjem i nijedan od njih, niti bilo koji drugi pripadnik političkih elita ove dve zemlje, nije pokušao da zavadi Čeha i Slovake ili da širi mržnju između njih.

Ovaj veoma pragmatičan i konstruktivan pristup političkih elita podeli zemlje, bez raspirivanja negativnih osećanja prema drugoj naciji u opštoj javnosti, pogodio je odnosima Čeha i Slovaka, koji su opšte uzev bili dobri uprkos pomenutim problemima i neslaganjima. Odgovoran i konstruktivan diskurs koji su stvorili političari je nešto značajno i retko, naročito kada se uporedi sa situacijom u bivšoj Jugoslaviji ili čak na Zapadnom Balkanu u današnje vreme. Umesto raspirivanja potencijalnih nacionalističkih osećanja i nezadovoljstva (naročito među Slovacima) ili osećanja izdaje od strane bivšeg federativnog partnera, u određenoj meri prisutnog kod nekih Čeha, lideri Čehoslovačke su se opredelili za drugi put.

Zaključci i pouke za Zapadni Balkan

Iz analize slučaja raspada Čehoslovačke može se izvesti nekoliko zaključaka. Kao prvo, proces raspada je pokazao da od političke elite, a ne od narodnih masa, uglavnom zavisi da li će država opstati kao jedan entitet ili će se raspasti. Konkretno odluke političkih elita kojima je nepovratno otpočeo proces raspada mogu se precizno utvrditi. Jedna od njih je bila da se javnost isključi a referendum ne održi. Takođe je važna uloga političkih elita i njihov uticaj na javno mnjenje kroz diskurs koji stvaraju, budući da one mogu ili da oslabe postojeći potencijal za međuetničke tenzije, ili da ga, sa druge strane, dodatno povećaju i zloupotrebe za sopstvene ciljeve. Ne samo u periodu koji je prethodio raspadu Čehoslovačke i tokom samog razlaza već i kasnije, tokom razvoja međusobnih odnosa, pokazalo se da su odnosi između Češke i Slovačke u velikoj meri zavisili od tadašnjih političkih vođa, uprkos značajnom periodu zajedničke istorije i geografskoj, istorijskoj, kulturnoj i ideološkoj bliskosti. U vreme vlade koju je predvodio Klaus 1990-ih, u Češkoj je postojala snažna tendencija ka odvajanju ne samo od Slovačke, već i od ostalih Višegradskih zemalja, kao i težnja da igra vodeću ulogu u procesu evroatlantskih

integracija. Sa druge strane, vlada na čelu sa Milošem Zemanom, koji je postao premijer 1998, pokazala je mnogo više solidarnosti sa Slovacima, pa su podrška Češke, kao i obnovljena Višegradska saradnja, pomogle Slovačkoj da uhvati korak sa svojim partnerima i da se zajedno sa njima 2014. godine pridruži EU.

Drugapouka koju treba imati u vidu kada se razmatra pitanje moguće podele zemlje po etničkim šavovima odnosi se na veoma značajnu ulogu koju imaju političke institucije. Institucije, u zavisnosti od njihovog kvaliteta, mogu da povećaju problem ili da ga smanje. Dobro izgrađene demokratske institucije imaju potencijal da obezbede najbolja sredstva za smirivanje etničkih tenzija. Nasuprot nedemokratskim režimima u kojima dominira jedna etnička grupa, demokratija i jake, funkcionalne demokratske institucije, formirane sa svešću o postojećim etničkim podelama i neophodnosti njihovog prevazilaženja, mogu svakoj etničkoj grupi da ponude odgovarajuću zastupljenost i adekvatno učešće u postupcima odlučivanja i da joj pruže osećaj da uživa jednak položaj kao i ostale grupe. Kada sve etničke grupe smatraju da je njihovo učešće u demokratskom procesu važno i da odlučuju o stvarima koje su im bitne, manji su razlozi da osećaju resantiman prema drugim etničkim grupama. To se može ostvariti izgradnjom robusnih, nepristrasnih i pravednih demokratskih institucija kojima se podržava stvarno uključivanje i saradnja a ne podele i odvajanje.

Sa druge strane, kada institucije nisu tako dobro izgrađene ili su slabe, lako dolazi do jačanja etničkih tenzija. U isto vreme, manjkava federacija stvarana od 1968. pokazala je da, premda preterana centralizacija nije poželjna u demokratskim federacijama, federalni model sa nejasnom podelom vlasti i jakim republičkim vladama takođe nije održiv, naročito u novonastaloj demokratskoj državi.

Političke elite oba entiteta i njihov uzajamni pristup, kao i javni diskurs koji stvaraju, od ključnog su značaja za uspostavljanje dobrih međusobnih odnosa i ublažavanje nacionalističkih tenzija. Potencijal za međuetničke tenzije smanjuje se kada političari obeju strana jedni o drugima i o drugoj naciji govore sa makar osnovnim uvažavanjem i razumevanjem. Čak i u slučaju Čehoslovačke, oportunistički političari su lako mogli da zloupotrebe uzajamno nezadovoljstvo (što je Mečiaru određenoj meri i učinio sa konceptom slovačkog suvereniteta pred izbore 1992) i podstiču međuetničke tenzije. U ovakvim situacijama, međutim, neophodno je odgovorno političko rukovodstvo koje stremlji ka uzajamno prihvatljivim i mirnim rešenjima, kao i kontinuirani konstruktivni dijalog. Ovo je veoma važna pouka, naročito za Zapadni Balkan gde se većina političkih lidera dosad ponašala prilično neodgovorno, koristeći postojeće resantimane u društvu za ostvarenje sopstvenih političkih ciljeva umesto da ulaže istinski napor u prevazilaženje postojećih tenzija i podela.

Bez obzira na specifične okolnosti slučaja Čehoslovačke, iz njega se može izvesti zaključak da otvorena i česta komunikacija puna uvažavanja, u kombinaciji sa odgovornim političkim rukovodstvom, koje se rukovodi dugoročnim interesima svoje zemlje a ne ostvarivanju kratkoročnih političkih poena, predstavljaju dobre preduslove za rešavanje sporova i međusobnih tenzija. Ovo se odnosi ne samo na nefunkcionalne federacije, već

i na države Zapadnog Balkana i njihovu međusobnu regionalnu saradnju. U slučaju postojećih bilateralnih sporova, mora se težiti trajnom, obostrano prihvatljivom rešenju do kojeg se dolazi kroz otvorenu, intenzivnu komunikaciju punu uzajamnog uvažavanja a ne osvajanju kratkoročne političke dobiti.

Slovačko-mađarsko pomirenje i pouke za Zapadni Balkan

Nikolett Garai, Tomáš Strážay

Uvod

Slovačko-mađarski odnosi su konstantno najosetljiviji odnosi unutar Višegradske četvorke (V4). Odnosi između Slovačke i Mađarske bili su problematični još devedesetih godina prošlog veka, iako su pad komunističkih režima u Centralnoj Evropi i izgledi za integracije u evroatlantske strukture obećavali mogućnost za početak nove ere u pomirenju. Kako su tenzije između Slovačke i Mađarske rasle i nakon prijema u EU, a u okviru V4 namerno izbegavana osetljiva bilateralna pitanja, postalo je očigledno da članstvo u multilateralnim platformama – kao što su EU ili V4 – ne može samo po sebi da bude univerzalni lek za rešavanje svih problematičnih pitanja između ove dve zemlje.

Parlamentarni izbori u Mađarskoj i Slovačkoj 2010. doveli su do promene političke situacije i opšte klime u obe zemlje. Međutim, može se reći da je za poboljšanje odnosa više zaslužna promena retorike i načina komunikacije nego stvarni proces pomirenja. Dodatna politička volja i zadržavanje konsenzualnog pristupa i dalje su neophodni preduslovi za rešavanje postojećih problema i otklanjanje duboko ukorenjenih etničkih stereotipa nastalih iz različitih i selektivnih istorijskih narativa i kolektivnog sećanja, kao i za promenu statusa quo.

Na početku teksta dajemo kratak prikaz najproblematičnijih pitanja u slovačko-mađarskim bilateralnim odnosima tokom poslednjih trideset godina. Potom analiziramo različite inicijative vlasti i napore nevladinih organizacija u pravcu pomirenja. Na kraju nastojimo da ukratko prikažemo najvažnije preduslove za budući razvoj slovačko-mađarskih odnosa i ponudimo neke pouke, kao i preporuke, za zemlje Zapadnog Balkana.

Kratak prikaz slovačko-mađarskih bilateralnih odnosa

Pored duboko ukorenjenih predrasuda i stereotipa koji su rezultat više od hiljadu godina dugog suživota Mađara i Slovaka u jednoj državi, većina tenzija u bilateralnim odnosima ove dve zemlje je povezana sa statusom mađarske manjine u Slovačkoj. Nakon podele Čehoslovačke 1993, Slovačka je postala jedina zemlja u Centralnoj Evropi sa značajnim brojem nacionalnih manjina. Mađarska manjina nije samo najbrojnija manjina na teritoriji Slovačke, gde, prema popisu iz 2011. godine, čini 8,5% ukupnog stanovništva³¹, već je i jedina koja je značajnije zastupljena u parlamentu i, s vremena na vreme, u državnim

³¹Statistički zavod Republike Slovačke, "Stanovništvo po nacionalnosti – 2011, 2001, 1991", dostupno na: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/bd447dc5-c417-48d6-89e1-0a2d60053cf6/Table_10_Population_by_nationality_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=kojGfKx&CVID=kojGfKx&CVID=kojGfKx, [pristupljeno 2. novembra 2019].

institucijama.³² Smatralo se da je položaj mađarske manjine i njena lojalnost slovačkoj državi jedno od najkomplikovanijih političkih pitanja u Slovačkoj tokom perioda transformacije. S obzirom na sukobljene nacionalne narative koji i danas postoje u slovačkom i mađarskom društvu, politički krugovi su sa podozrenjem posmatrali nastojanja da se održe i izgrade veze između etničkih Mađara i matične države. Ovi narativi i dalje imaju veliki uticaj na kolektivne identitete obeju strana i otežavaju prevazilaženje strahova i bojazni.

S druge strane, status mađarske manjine u inostranstvu, naročito u susednim zemljama, jedno je od najznačajnijih političkih pitanja u Mađarskoj, između ostalog, jer je podrška mađarskoj manjini u inostranstvu neposredno propisana mađarskim Ustavom, dok zaštita interesa mađarske manjine kao element regionalne politike predstavlja jedan od prioriteta mađarske spoljne politike još od formiranja prve demokratski izabrane vlade nakon promene režima.

Nakon raspada Čehoslovačke, odnosi između slovačke većine i mađarske manjine morali su da odražavaju novu geopolitičku situaciju. U početku su sastanci na najvišem političkom nivou cvetali, te je između januara 1993. i maja 1994. održano 30 sastanaka predsednika, premijera, ministara i državnih sekretara.³³ Međutim, nakon početnog entuzijazma, složenost problematičnih pitanja i manjak interesovanja obeju strana doveli su do zastoja u naporima za pomirenje. Vlada tadašnjeg premijera Mečiarase opredelila za etnocentrični model države u kojem se favorizuje jedna etnička grupa/nacionalnost. Iako je demokratska koalicija, uključujući Stranku mađarske koalicije, [*Strana mađarske koalicije/MagyarKoalícióPártja*] pobedila Mečiara i njegove saradnike 1998, etničkih tenzija je bilo i u vreme dve naredne vlade koje je predvodio Dzurinda. Predstavnici mađarske manjine i mađarska vlada su učešće otvoreno nacionalističke i anti-mađarske Slovačke narodne stranke [*Slovenská národná strana - SNS*] u prvoj Ficovoj vladi (2006-2010) i legitimizaciju njenog programa od strane koalicionih partnera doživeli kao korak unazad. Kritičari vlade Roberta Fica u Mađarskoj, kao i u Slovačkoj, su pitanje amandmana na Zakon o službenom jeziku iz 2009. videli kao simbolični „vrh ledenog brega“. Pored toga, bilateralne odnose Slovačke i Mađarske je zatrovalo i nekoliko predstavnika vladajuće koalicije koji su javno iznosili antimadžarske stavove.

Vladajuća elita u Mađarskoj je takođe doprinela pogoršanju bilateralnih odnosa sa Slovačkom; nedostatak političke empatije i podrška jednostranim akcijama mogu se posmatrati kao fundamentalne greške koje je napravila mađarska strana. Prva Orbanova vlada je bila ta koja je uspostavila institucionalne veze sa mađarskom manjinom u susednim zemljama. Slovačka strana je s podozrenjem posmatrala pokretanje Stalne mađarske konferencije 1999, sa ciljem da se predstavnicima mađarske manjine u

³²Interese mađarske manjine je u prošlosti zastupala Stranka mađarske koalicije [*Strana mađarske koalicije/MagyarKoalícióPártja*]. Međutim, nakon parlamentarnih izbora 2010, SMK (tada preimenovana u Partiju mađarske zajednice [*MagyarKözösségPártja*]) nije osvojila nijedan mandat. Većina mađarskih glasova otišla je partiji Most-Hid koja se proglasila prvom strankom koja premošćava jaz između Slovaka i Mađara.

³³Boros F., *A magyar-szlovákkérdéstörténetikontextusban*, Hantken, Budapest, 2011.

susednim zemljama omogućće neposredne konsultacije sa institucijama u Mađarskoj. Usvajanje mađarskog Zakona o statusu doživljeno je kao još jedan pokušaj da se Mađari približe matičnoj državi i zbog toga je odbačen u Slovačkoj. Mađarska skupština je osnovala Forum poslanika Karpatske nizije, obezbedivši tako neposrednu komunikaciju skupštine sa poslanicima drugih parlamenata, što je kategorički odbačeno u Slovačkoj, uz obrazloženje da Mađarska ne bi trebalo da gradi institucionalne veze za poslanicima koji su izabrani u drugoj državi. Iako prvi pokušaj donošenja Zakona o dvojnomo državljanstvu 2004. nije uspeo, nova vlada predvođena Fidesom je iskoristila priliku i taj zakon usvojila samo nekoliko nedelja nakon izbora održanih maja 2010. godine, a da se pri tom nije konsultovala sa vladama susednih zemalja. Slovačka vlada reagovala je izmenom sopstvenog Zakona o državljanstvu po kojoj se slovačko državljanstvo oduzima licu koje ima državljanstvo neke druge zemlje.

Neka druga pitanja, koja se tiču odnosa Mađarske i Slovačke iz davnije prošlosti, takođe su ostala nerazrešena – poznat je slučaj Gabčikovo-Nađmaroš iz 1977. Iako je ova zajednička hidroelektrana na Dunavu trebalo da postane primer dobrih bilateralnih odnosa između (tadašnje) Čehoslovačke i Mađarske, ona je, umesto toga, postala jedno od najspornijih pitanja. Uprkos tome što je Međunarodni sud pre mnogo godina doneo presudu po ovom predmetu i što je čitav slučaj prenet nadležnim stručnjacima, presuda tog suda još nije izvršena.

Do promena u načinu komunikacije između Slovačke i Mađarske je došlo sa vladom koju je formirala premijerka Radičova 2010. Iako je ta vlada preživela samo dve godine, naredne, druga i treća Ficova vlada nastavile su da vode sličnu politiku prema nacionalnim manjinama. U periodu između 2010. i 2012. a potom i od 2016, jedna od stranaka mađarske manjine – Most-Hidsastavni je deo vladajuće koalicije.

Kada je u pitanju položaj mađarske manjine u Slovačkoj, posle 2016. je ostvareno nekoliko pomaka. Pre svega, sačinjen je i usvojen Zakon o finansiranju kulture nacionalnih manjina. Čini se da novoizabrana predsednica ZuzanaČaputova nastavlja sa vođenjem politike poštovanja nacionalnih manjina. Ona je prva slovačka predsednica koja je pozvala dva predstavnika mađarske manjine da budu deo njenog tima kao spoljni stručni savetnici. Simboličan gest prema mađarskoj manjini je bilo i njeno prisustvo na letnjem univerzitetu uGombašeguna kojem se prethodni šefovi države nisu pojavljivali, iako su bivali pozvani.

Povećanje trgovinske razmene između Slovačke i Mađarske je takođe dovelo do jačanja duha saradnje. Slovačka je treći najznačajniji trgovinski partner Mađarske, dok je u Slovačkoj Mađarska četvrta na spiskuvodećih trgovinskih partnera.

Napori u pravcu pomirenja

U ovom delu ćemo opisati neke značajne inicijative – kako vladine, tako i nevladine – koje doprinose pomirenju Slovačke i Mađarske.

Sporazum između Republike Slovačke i Republike Mađarske o dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji potpisan je u martu 1995. i kao takav je bio deo šire inicijative Pakta za stabilnost. Potpisivanjem Sporazuma, i Slovačka i Mađarska su obznanile želju da postanu deo evroatlantskih struktura, dok su dobrosusedski odnosi okvalifikovani kao jedan od najvažnijih preduslova za njihovu integraciju u EU i NATO. Sporazum je bio prvi značajan bilateralni ugovor u novoj istoriji slovačko-mađarskih odnosa i do danas je ostao najsloženiji dokument između Slovačke i Mađarske. Najproblematičnija pitanja vezana za Sporazumne odnose se na njegov sadržaj, već na primenu. Ovo se odnosi i na bilateralne Mešovite komisije, osmišljene kao neophodni instrument za sprovođenje pojedinih stavova Sporazuma.³⁴Ovaj instrument nije u dovoljnoj meri iskorišćen a neke od komisija nisu ostvarile očekivanja vezana za redovno održavanje sastanaka i ostvarivanje rezultata.

Učešće predstavnika mađarske zajednice u radu vlademogao bi da predstavlja dobar osnov za buduću saradnju između slovačkih i mađarskih političkih stranaka. Sa druge strane, iskustva iz perioda od 1998. do 2006. godine pokazuju da učešće predstavnika mađarske zajednice samo po sebi nije dovoljno za rešavanje svih problema i premošćavanje jaza između dva naroda i da je potrebno da se preduzmu i drugi koraci u cilju unapređenja međuetničkog dijaloga.

Na spisku vladinih i nevladinih inicijativa koje vode ka unapređenju bilateralnih odnosa je bilo nekoliko projekata od kojih su neki navedeni dole u tekstu. Nažalost, oni ili nisu u potpunosti sprovedeni ili su, uprkos svom velikom simboličkom značaju, jednostavno zaboravljeni ili zanemareni.

Zajedničke sednice odbora nacionalnih skupština

Jedna od posledica pojačanih tenzija u bilateralnim odnosima za vreme prve Ficove vlade bila je inicijativa o održavanju zajedničkih sastanaka odbora nacionalnih skupština koju su decembra 2008. pokrenuli predsednici tih zakonodavnih tela. Poslanici u slovačkoj skupštini i njihove mađarske kolege je trebalo da na ovim sastancima razgovaraju i, ako je moguće, pronalaze rešenja za neke od problema u bilateralnim odnosima.

³⁴Mešovite komisije su bile usredsređene na sledeće oblasti: 1. evropske i evroatlantske integracije, 2. vojna i druga bezbednosna pitanja, 3. ekonomsku saradnju, 4. zaštitu životne sredine, 5. saobraćaj i infrastrukturu, 6. kulturu i štampane medije, 7. zdravlje, zdravstveno osiguranje i socijalnu zaštitu, 8. unutrašnje poslove, 9. obrazovanje, nauku, sport i omladinu, 10. prekograničnu saradnju, 11. poljoprivredu, veterinu i fitosanitarnu zaštitu, 12. nacionalne manjine.

Zajednička prošlost, zajednička budućnost u ogledalu zajedničkih projekata

Premijeri Robert Fico i FerencĐurčanj su 14. juna 2007. usaglasili dokument pod nazivom Zajednička prošlost, zajednička budućnost u ogledalu zajedničkih projekata.³⁵ Dokument sadrži četrnaest tačaka posvećenih različitim oblicima saradnje, uključujući ekonomsku i saradnju u oblasti kulture. Premijeri su saopštili da svih četrnaest tačaka predstavlja projekte koji su ostvarivi u doglednoj budućnosti.

Iako se na spisku prioritetnih projekata iz dokumenta *Zajednička prošlost, zajednička budućnost* nalaze samo nesporna pitanja, došlo je do značajnog kašnjenja u njihovom sprovođenju. Zbog toga su se premijeri ponovo sastali u septembru 2009. i izdali zajedničko saopštenje koje je sažeto u 11 tačaka.³⁶ U jednoj od tačaka premijeri ponovo naglašavaju potrebu za obnavljanjem sastanaka svih Mešovitih komisija za primenu Sporazuma iz 1995. Premijeri su takođe ministrima spoljnih poslova poverili izradu paketa za unapređivanje saradnje koji će im podneti na razmatranje. Taj paket je trebalo da predvidi osnivanje Saveta za mađarsko-slovačku saradnju kao nepolitičkog nezavisnog konsultativnog tela koje će negovati saradnju između dve zemlje. Savet bi takođe bio zadužen da nadzire raspodelu sredstava iz planiranog Fonda za mađarsko-slovačku saradnju osnovanogradi podrške projekata, stipendija i programa studentske razmene, kao i događaja u kulturi, umetnosti i sportu usmerenih na unapređenje mađarsko-slovačkog suživota i saradnje.

Može se konstatovati da većina zadataka iz dva pomenuta dokumenta, uključujući i osnivanje Saveta za mađarsko-slovačku saradnju i Fonda za saradnju, još uvek nije realizovana.

Nagrada Dobro susedstvo i razumevanje

Uspostavljanje nove tradicije dodeljivanja nagrade pod nazivom „Dobro susedstvo i razumevanje“ pojedincima ili zajednicama u obe zemlje kako bi im se odalo priznanje za izuzetan doprinos slovačko-mađarskoj saradnji predstavlja još jednu simboličnu inicijativu kojom se podržavala standardizacija i razvoj bilateralnih odnosa. Tu godišnju nagradu su 2008. godine pokrenuli tadašnji ministri spoljnih poslova Jan Kubiš i Kinga Genc i ona je dodeljivana do 2013.

³⁵Úrad vlády Slovenskej republiky, „Informácia o priebehu a výsledkoch pracovného hostretnutia predsedov vlád SR a MR v Bratislave dňa 18.6.2007“, dostupno na: www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-66229?prefixFile=m, [pristupljeno 3. novembra 2019].

³⁶Úrad vlády Slovenskej republiky, „Meeting between Gordon Bajnai, Hungarian prime Minister, and Robert Fico, Slovak Prime Minister in Szécsény, Hungary“, dostupno na: <http://www.sfm.vlada.gov.sk/17200/spolocne-stanovisko-roberta-fica-a-gordona-bajnaia.php>, [pristupljeno 3. novembra 2019].

Inicijativa katoličkih biskupa za pomirenje

Proces pomirenja između predstavnika slovačke i mađarske katoličke crkve simbolično je otpočeo u gradu Estergomu. Slovački i mađarski biskupi su tokom sastanka i zajedničke mise objavili zvanična pisma u kojima su se izvinili za dela koja su počinjena u prošlosti i zamolili za oprostaj. Iako je misi prisustvovao veliki broj vernika iz obe zemlje, inicijativa nije bila praćena nikakvom političkom deklaracijom, niti je izazvala veću pažnju nacionalnih medija. Biskupi su još jednom pokrenuli inicijativu 2008, kada su javno pozvali na razumevanje između dva naroda i odbacili svaki oblik nasilja i ekstremizma.

Okrugli sto Mađara u Slovačkoj

Inicijativu za osnivanje ovog Okruglog stola je pokrenula Južnoslovačka građanska informaciona mreža na Konferenciji Građanskog foruma održanoj 2008. u Šamorinu/Somorji. Okrugli sto predstavlja otvorenu, nezavisnu, nestranačku, dobrovoljnu i neformalnu instituciju koja funkcioniše kao krovna platforma za organizacije i ugledne pripadnike mađarske zajednice u Slovačkoj. Sve kulturne, autonomne, državne i nevladine organizacije (ili institucije) mogu da učestvuju na nacionalnim sastancima Okruglog stola koji bi, osim ispunjenja ostalih formalnih kriterijuma, trebalo da radi u interesu mađarske zajednice u Slovačkoj, neguje manjinsku kulturu, obrazovanje i identitet, bude spreman da deli odgovornost za razvoj zajednice i podržava njeno zastupanje.

Forum Instituta za istraživanje manjina

Forum Instituta za istraživanje manjina osnovan je 1996. godine. Institut se trenutno nalazi u Šamorinu/Samorji, u južnoj Slovačkoj. Njegov osnovni cilj je sprovođenje složenih istraživanja o situaciji i kulturi nacionalnih manjina u Slovačkoj, kao i formiranje dokumentacije o njihovom pisanom i opštem nasleđu. Kao neprofitna organizacija, Institut i usluge koje pruža su otvoreni za javnost. Pod okriljem Instituta deluje i resursni centar koji obuhvata Mađarsku biblioteku [*Bibliotheca Hungarica*], Mađarski arhiv Slovačke i Centar za digitalizaciju i internet baze podataka. Institut se bavi sprovođenjem različitih istraživanja, izdavanjem knjiga i časopisa, kao i organizovanjem raznih seminara, obuka i konferencija na različite teme.³⁷

³⁷Forum Instituta za istraživanje manjina, dostupno na: www.foruminst.sk

Slovačko-mađarski evropski forum i Slovačko-mađarski forum za razgovor

Glavni cilj projekta, čijim je sprovođenjem koordiniralo Slovačko udruženje za spoljnu politiku u saradnji sa Mađarskim institutom za međunarodne poslove između 2007. i 2012, bio je da doprinese utvrđivanju zajedničkih interesa Slovačke i Mađarske i njihovom ostvarivanju na evropskom, regionalnom i bilateralnom nivou. Jedan od ciljeva je bio i da doprinese demitologizaciji i kvalitativnoj promeni bilateralnih odnosa između Slovačke i Mađarske razvojem redovnog i strukturiranog dijaloga stručnjaka i civilnog društva uopšte.

Inicijativa je 2013. preimenovana u Slovačko-mađarski forum za razgovor i dobijala je bespovratnu finansijsku podršku od slovačkog Ministarstva za spoljne i evropske poslove. Prva sednica Slovačko-mađarskog foruma za razgovor, uz učešće predstavnika oba ministarstva spoljnih poslova i nezavisnih stručnjaka obeju strana, održana je 2013, nakon čega su usledila još dva sastanka, 2014. i 2015. godine. Projekat je trenutno na čekanju jer nijedna od zainteresovanih strana ne oseća hitnu potrebu da organizuje zajedničku sednicu.

Zajednički udžbenici iz istorije

Važna inicijativa povezana sa aktivnostima Slovačko-mađarske komisije istoričara je rad na zajedničkom udžbeniku iz istorije, koji bi trebalo hronološki da opiše 15 istorijskih perioda. Cilj ovakvog udžbenika nije da zameni aktuelne udžbenike iz istorije, već da posluži kao dodatno sredstvo informisanja đaka i profesora na različitim nivoima obrazovnog procesa. Svako od petnaest poglavlja bi trebalo da pripreme po jedan slovački i mađarski istoričar, koji bi trebalo da zajedno napišu i rezime. Međutim, ovaj projekat još uvek nije uspešno sproveden. Glavni institucionalni i stručni sponzori projekta su Akademije nauka Slovačke i Mađarske.

Postoji još nekoliko dobrih nevladinih inicijativa u oblasti kulture, kao što je saradnja između Udruženja književnika Mađarske i njihovih kolega iz Slovačke. Oni su se 2019. dogovorili o redovnom uzajamnom prevođenju dela savremene slovačke i mađarske književnosti koji će biti objavljavani u časopisima, antologijama i zasebnim izdanjima.

Glavni zaključci i pouke

Slovačko-mađarsko pomirenje se često doživljava kao jedinstveni čin koji je moguće ostvariti jednom političkom deklaracijom ili sporazumom. Mora se naglasiti da je pomirenje dug proces i damože proći i nekoliko godina dok u nekim aspektima ne dođe do prvih zadovoljavajućih, konačnih rezultata. A za to je nužna odgovarajuća i kontinuirana podrška predstavnika obeju zemalja koja se ne svodi samo na političku retoriku.

Iskustvo iz prethodnih (gotovo) trideset godina pokazuje da su, na političkom nivou, jednostrani potezi odneli prevagu nad zajedničkim inicijativama. Iako su potonje pominjane u političkim izjavama, većina njih nikada nije sprovedena.

Uprkos svim inicijativama, programima i projektima, ni vlade, ni nevladine organizacije nisu bile uspešne u sprovođenju procesa pomirenja između Slovačke i Mađarske. Stoga se može zaključiti da proces pomirenja iziskuje nov pristup kako obeju vlada, tako i nevladinog sektora. Potrebno je posvetiti posebnu pažnju ulozi i potencijalima narednih generacija mladih ljudi koji bi mogli da budu predvodnici procesa pomirenja.

Dešavanja u prošlosti su pokazala da vlade ni leve ni desne orijentacije nisu ubedljivo podržavale proces pomirenja između Slovačke i Mađarske. Može se konstatovati da se nacionalna pripadnost pokazala kao faktor koji je značajniji od ideološke bliskosti ili razlika.

Sporazum iz 1995. se može smatrati odgovarajućim zakonodavnim okvirom za razvoj slovačko-mađarskih odnosa. Međutim, svi stavovi ovog sporazuma moraju se sprovesti sistematski i u kontinuitetu. Formiranje zajedničkih međuvladinih komiteta bi moglo da bude dobra praksa za negovanje saradnje, ali samo pod uslovom da odluke budu praćene odgovarajućom realizacijom u praksi.

Unapređenje dijaloga i intenziviranje saradnje između različitih nevladinih organizacija ostaje jedan od preduslova za razvoj slovačko-mađarskih odnosa. U ovom trenutku, nekim inicijativama nevladinog sektora nedostaje kontinuitet, dok kod drugih dolazi do preklapanja aktivnosti. Formiranje nezavisnog slovačko-mađarskog saveta za saradnju i fonda, iz kojeg bi se podržavali projekti koji za cilj imaju unapređenje slovačko-mađarskog dijaloga, predstavlja još jedan važan zadatak.

Usled različitih istorijskih i strukturalnih okolnosti, primeri pomirenja drugih zemalja, poput francusko-nemačkog ili poljsko-nemačkog pomirenja, samo su delimično primenljivi. Mogla bi se formirati studijska grupau kojoj bi se okupili lokalni stručnjaci sa ciljem da procene mogućnosti za prenošenje iskustava i znanja.

Uprkos preostalim problemima i tenzijama, slovačko-mađarski odnosi pružaju i mnogo dobrih primera saradnje, kako na bilateralnom tako i na regionalnom nivou. Ono što je procesu pomirenja takođe potrebno je širi fokus na pozitivne primere u međusobnim odnosima. Prevazilaženje podela može da podstakne saradnju u postojećim oblastima i da stvori prostor za nove inicijative – kako na nivou vlada, tako i na nivou nevladinog sektora.

Preporuke za zemlje Zapadnog Balkana

U svetlu gore navedenog, mogu se izneti sledeće preporuke:

- Intenzivirajte zvanični politički dijalog na svim nivoima i izbegavajte jednostrane akcije ukoliko se o njima niste konsultovali sa kolegama iz partnerske zemlje;

izbegavajte usvajanje zakona koji zadiru u pravni sistem susednih zemalja bez prethodne konsultacije sa njima.

- Formirajte i redovno ažurirajte spisak prioriternih oblasti saradnje i bez odlaganja počnite da sprovedite projekte.
- Razmotrite mogućnosti uključivanja mladih sa obe strane u aktivnosti vezane za proces pomirenja.
- Izbegavajte da razmišljate o članstvu u EU kao načinu rešavanja bilateralnih sporova i problema.
- Razmislite o uključivanju nezavisnih stručnjaka u konsultacije o dugotrajnim problemima i nerešenim pitanjima.
- Podržavajte aktivnosti civilnog društva u obe zemlje kroz formiranje saveta za bilateralnu saradnju i fondova za saradnju.
- Podržavajte razvoj prekograničnih inicijativa i stvarajte povoljne uslove za razvoj saradnje na regionalnom i lokalnom nivou.
- Jačajte ekonomsku saradnju na svim nivoima.
- Garantujte prava manjinama i izbegavajte sve tendencije diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti.
- Stvarajte povoljno okruženje za multikulturalno obrazovanje.
- Izbegavajte preklapanje inicijativa i rasipanje resursa.

Zajedničko prevazilaženje nasleđa iz prošlosti: Srbija i Mađarska

Igor Novakovic, Anna Orosz

Uvod

Mađarska i Srbija imaju zajedničku istoriju koja se može okarakterisati i kao saradnja i kao sukob. U centru najskorijih rasprava našla se teritorija koja je od sredine 19.veka poznata kao Vojvodina i koja je, posle Prvog svetskog rata Trijanonskim sporazumom odvojena od Mađarske.³⁸ Ova oblast – koja je obično uživala poseban status – je tokom vekova pretrpela značajne promene u strukturi stanovništva, kako usled otomanske invazije, tako i zbog planskog naseljavanja koje su sprovodili austrijski carevi i mađarske vođe.

Prvi svetski rat i Trijanonski sporazum iz 1920. su imali presudan uticaj na odnose Srba i Mađara koji su naseljavali tu oblast. Mađarska je izgubila 71 procenat svoje teritorije i 59 procenata svog stanovništva. Ova nacionalna trauma je u prvo vreme doprinela revizionističkim naporima mađarske spoljne politike. Istovremeno je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dobila teritoriju Vojvodine sa značajnim brojem mađarskih stanovnika (otprilike 28% stanovništva).

Mađarska je uz podršku nacističke Nemačke tokom Drugog svetskog rata povratila kontrolu nad Vojvodinom i u januaru 1942. njihove vojne snage su izvele raciju protiv partizana, praćenu masovnim ubistvima civila, uglavnom Srba i Jevreja. Kako se rat završio porazom sila Osovine, Mađarska je ponovo morala da se povuče u okvire trijanonskih granica. Partizanske i komunističke snage su 1944-45. preuzele kontrolu nad teritorijom Jugoslavije i krenule u odmazdu protiv bivših neprijatelja. Ove operacije su dovele i do ogromnih civilnih žrtava. Pogubljenja Mađara (i Nemaca) bila su deo kolektivnog kažnjavanja.

Vojvodina je u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije zadobila poseban status autonomne pokrajine (Autonomna Pokrajina Vojvodina, u daljem tekstu APV) sa širokim dijapazonom prava i nadležnosti. Nakon Titove smrti, Slobodan Milošević se opredelio za centralizaciju i ukinuo prava i privilegije pokrajine, čime je takođe ograničio prava mađarske zajednice (na primer u obrazovanju). Ratovi u bivšoj Jugoslaviji i jačanje nacionalizma podrli su temelje mirne koegzistencije. Raspad bivše Jugoslavije i „gubitak“ Kosova postali su za Srbe trauma poput Trijanona i doprineli su jačanju podozrenja prema mađarskoj manjini, jednoj od najorganizovanijih etničkih grupa u Srbiji, koja živi u neposrednoj blizini granice sa svojom maticom. Nažalost, jačanje nacionalizma među Srbima je takođe dovelo do međuetničkih incidenata sa Mađarima, što je izazvalo pojačanu zabrinutost mađarskih vlasti. Prva slobodno izabrana mađarska vlada je postavila zaštitu mađarske manjine kao jedan od glavnih stubova svoje spoljne politike, ali je takođe poštovala međunarodno utvrđene granice, te je podršku odnosima sa

³⁸Zajedno sa drugim teritorijama (Slovačkom, Rutenijom, Transilvanijom, Banatom, Hrvatskom i delovima Austrije).

mađarskim manjinskim zajednicama pružala pod okriljem procesa evroatlantskih integracija.

Prekretnicu u odnosima označio je izbor evropskog puta kao strateškog prioriteta nakon promene režima u Srbiji. Za mađarsku spoljnu politiku, evroatlantske integracije Srbije i šireg regiona Zapadnog Balkana predstavljaju garanciju mira i bezbednosti u čitavom regionu, pa i u Mađarskoj. Zbog toga Mađarska snažno podržava pridruživanje Srbije evroatlantskim strukturama a jačanje prijateljskih veza postaje zajednički interes obe zemlje. Zanimljivo, dve desno orijentisane stranke su uspele da izgrade jake međudržavne veze i upriliče simboličke skupove na kojima su njihovi visoki zvaničnici priznali da su obe strane u prošlosti činile zlodela. Od tada je međudržavna saradnja na istorijski najvišem nivou a doprinosi i razvoju ekonomskih odnosa. Međutim, potrebno je nastaviti sa saradnjom između mađarske zajednice i Srba kako bi se ojačao društveni osnov pomirenja.

Najbolje prakse i pouke

Procesu pomirenja između Srbije i Mađarske je u poslednje vreme značajno doprinelo nekoliko činilaca: a) od poslednjeg sukoba je prošlo dosta vremena; b) postojanje mađarske/srpske manjine u Srbiji/Mađarskoj i poboljšanje okvira za zaštitu manjinskih prava; c) proces evropskih integracija; i d) prijateljske veze između vladajućih elita obe zemlje zasnovane na zajedničkim interesima.

Vreme ne rešava probleme ali pomaže zarastanju rana

Poslednji veliki sukob između Mađara i Srba, kada je etnički motivisano nasilje za posledicu imalo ogromne gubitke ljudskih života, dogodio se sredinom 1940-ih, što znači da je prošlo više od pola veka bez većih konflikata između dve zemlje. Ovaj period je takođe pomogao mađarskim političkim elitama i društvu (makar velikoj većini) da prevaziđu Trijanonski sindrom. Nemogućnost reaktiviranja revizionističkog pristupa u mađarskoj spoljnoj politici nakon promene režima početkom 1990-ih bila je neophodna za izgradnju poverenja između dve zemlje. Štaviše, vremenom se smanjuje broj ljudi neposredno pogođenih tim zverstvima, što olakšava proces pomirenja.

Zaštita manjina u Mađarskoj i Srbiji i položaj mađarske manjine

Posledica rata u bivšoj Jugoslaviji tokom 1990-ih je bila „etnifikacija“ opšte politike, pa samim tim i pogoršanje odnosa prema manjinama u Srbiji, što se doživljavalo kao potencijalni faktor nestabilnosti. Mađarske vlasti su bile zabrinute zbog pogoršanja položaja mađarske nacionalne manjine u Srbiji tokom ovog perioda, i to je postala glavna prepreka unapređenju bilateralnih odnosa. Stoga su promena politike prema nacionalnim manjinama u Srbiji i nastavak unapređenja opšteg okvira za zaštitu manjina u Mađarskoj,

kao i puno učešće manjinskih elita u političkom sistemu zemlje, predstavljale prvi korak u pravcu pomirenja između dve države i dva naroda.

Promena režima u Mađarskoj i proces evroatlantskih integracija su stvorili pozitivnu klimu za razvoj političkog okvira za zaštitu manjina u Mađarskoj. Demokratska zajednica Srba je aktivno učestvovala u pripremi Zakona o nacionalnim i etničkim manjinama (usvojenog 1993) kojim je, između ostalog, omogućeno osnivanje manjinskih samouprava na nacionalnim i opštinskom nivou. Srpska manjinska samouprava na nacionalnom nivou je osnovana 1995. Kao rezultat izbora 1998, formirane su 34 lokalne samouprave u Budimpešti i u unutrašnjosti. Njih je u periodu od 2014. do 2019. bilo 45. Srbima su, zajedno sa drugim priznatim manjinama, priznata prava u kulturi i obrazovanju. Značajna uloga u očuvanju srpske kulture pripada i Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Mađarskoj. Pravni okvir za zastupljenost nacionalnih manjina u parlamentu je uspostavljen tek 2010. Nacionalnim manjinama je u skladu sa novim Zakonom o izborima omogućeno da imaju poslanike u mađarskom parlamentu.

Opšti pravac u formiranju okvira za zaštitu manjina u Srbiji utvrđen je početkom 21. veka, nakon pada režima Slobodana Miloševića. Kao prvi korak, Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) je konačno ratifikovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima a tokom godina koje su usledile je potpisala i nekoliko bilateralnih sporazuma za zaštitu manjinskih prava sa susednim zemljama, uključujući i Mađarsku. Trenutni sistem zaštite nacionalnih manjina zasnovan je na Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. godine (izmenjen i dopunjen 2009. i 2013), Ustavu iz 2006, Zakonu o nacionalnim savetima nacionalnih manjina iz 2009. godine (izmenjen i dopunjen 2014) i Zakonu o zabrani diskriminacije iz 2009. Srbija je takođe usvojila veći broj zakona kojima se detaljnije uređuju neka prava nacionalnih manjina, uključujući Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama iz 2009, Zakon o kulturi iz 2009, Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima iz 2009, itd. Demokratski zaokret u Srbiji je omogućio i usvajanje Bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina između Mađarske i Srbije 2003.

Ustav i zakoni sadrže konkretne odredbe kojima se garantuje potpuna jednakost nacionalnih manjina i pomaže očuvanje njihovog identiteta. U njima je precizirano da nacionalne manjine uživaju kolektivnu autonomiju u sledećim oblastima: a) kultura: nacionalne manjine imaju pravo da „osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne institucije, društva i udruženja“; b) obrazovanje: pravo na obrazovanje na njihovom sopstvenom maternjem jeziku „na nivou predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja“, c) informisanje: pravo na potpuno i objektivno informisanje na njihovom maternjem jeziku uz obavezu države da obezbedi „informativni, kulturni i obrazovni sadržaj“; d) službena upotreba jezika i pisma: u opštinama u kojima nacionalne manjine čine više od 15% stanovništva, jezik i pismo manjine mogu ući u službenu upotrebu.³⁹ Nacionalni saveti nacionalnih manjina (NSNM), čiji su članovi izabrani glasovima manjine koju

³⁹U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini ovo se pravo može ostvariti u pojedinačnim naseljima, delovima opština, ukoliko pripadnici određene nacionalne manjine čine najmanje 25% njihovog stanovništva.

predstavljaju, su zaduženi za odlučivanje u ovim oblastima. Na lokalnim, pokrajinskim i republičkim izborima, stranke registrovane kao stranke nacionalnih manjina uživaju pozitivnu diskriminaciju, budući da mogu da osvoje najmanje jedno mesto ako njihova lista pređe „prirodan cenzus“ (ukupan broj izašlih birača podeljen sa brojem mandata u lokalnoj, pokrajinskoj ili republičkoj skupštini) umesto cenzusa od 5 procenata koji važi za ostale stranke.

Prema poslednjem popisu, u Srbiji je 2011. živelo oko 250 hiljada Mađara (3,53 procenata ukupnog stanovništva odnosno 13 procenata stanovništva Vojvodine). Većina njih nastanjena je u Vojvodini.⁴⁰ Mađarska manjina u Srbiji je jedna od najbolje organizovanih i najbolje povezanih sa republičkim vlastima. Njeni predstavnici već gotovo dve decenije učestvuju u uglavnom svim većinskim vladama na republičkom nivou, na nivou pokrajine Vojvodine i na nivou velikog broja opština u AP Vojvodini, što im omogućava da značajno utiču na izradu i velike promene zakonskih akta kojima se uređuje okvir za zaštitu manjina u Srbiji. Prvi mađarski NSNM je izabran 2002. po elektorskom sistemu, dok su prvi direktni izbori za mađarski NSNM održani 2010. Proces evropskih integracija i pritisak zemalja članica EU, uključujući Mađarsku, doveli su do daljeg unapređenja pravnog okvira (vidi dole).

Iako su obe strane pozdravile ova poboljšanja, aktuelni zakonski okvir bi mogao da predstavlja osnov za segregaciju. Politika prema manjinama bi trebalo i da podstiče integraciju manjina u šire društvo, tako da i dalje ima prostora za unapređenje. Jedan od najboljih metoda je pronalaženje načina za primenu interkulturalnog pristupa u okviru politike prema manjinama, što bi sam proces pretvorilo u dvosmerni put (tj. dovelo do uključivanja i manjine i većine) za potpuno sprovođenja politike i standarda zaštite manjina. Ovaj pristup aktivno zagovaraju predstavnici civilnog društva u Srbiji.

Saradnja posle 2008. u kontekstu evropskih integracija Srbije i po drugim pitanjima

Srpsko-mađarski odnosi su poboljšani nakon promene režima u Beogradu 2000, i postojano su se razvijali, bez obzira na nekoliko trzavica izazvanih interetničkim incidentima u Vojvodini⁴¹, nedostatak razumevanja za tumačenje određenih istorijskih događaja⁴² i nejasne ideje da bi vojvođanski Mađari mogli zahtevati teritorijalnu

⁴⁰Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011“, Beograd 2014, dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010403?languageCode=sr-Latn>, [pristupljeno 1. novembra 2019].

⁴¹Vidi, na primer, Vukmirović, Đ. i Preradović Lj., „Nacionalni sukobi tresu Temerin.“ *Večernje novosti*, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:346843-Nacionalni-sukobi-tresu-Temerin>, [pristupljeno 4. septembra 2019].

⁴²Na primer, kada je predsednik Mađarske zamoljen da ne učestvuje u proslavi povodom godišnjice izbijanja mađarske revolucije 1848. u organizaciji Saveza vojvođanskih Mađara. Vidi „Tadić i Šoljom naljutili vojvođanske Mađare“, *Autonomija*, dostupno na: <http://www.autonomija.info/tadic-i-soljom-naljutili-vojvodanske-madare.html>, [pristupljeno 4. septembra 2019]. Drugi primer je ponovljeno suđenje Šandoru Kepiru, bivšem oficiru mađarske vojske koji je učestvovao u ratnim zverstvima (prema presudi iz 1940-ih, u vreme Hortijevog režima) u gradu Novom Sadu 1942, i koji je, presudom prvostepenog suda iz 2011, proglašen nevinim. Srpski zvaničnici, naročito gradonačelnik Novog Sada, bili su nezadovoljni ovom odlukom. Vidi Zori, Ognjen „Presuda Kepiru šokantna, najavljene žalbe“, *Radio Slobodna Evropa*, dostupno na:

autonomiju u 8 (ili 10, u zavisnosti od verzije) opština na severu Srbije u kojima čine većinu.⁴³ Međutim, odnosi su pali na nivo koji godinama nije bio niži nakon mađarskog priznanja nezavisnosti Kosova proglašene 2008. Dve zemlje su, međutim, uskoro uspele da prevaziđu krizu zahvaljujući pragmatičnom pristupu saradnji zasnovanoj na evropskim integracijama, zalaganju za dobrosusedske odnose i bezbednosnim interesima. Srbiji, koje je u to vreme nastojala da stekne status kandidata za članstvo u EU, bila je potrebna podrška Mađarske. Jedan od prvih koraka bio je bilateralni sporazum o odbrani i bezbednosti, kojim je postavljen okvir za saradnju u ovoj oblasti i čiji je neposredni rezultat bio pridruživanje Srbije mađarsko-slovačkoj mirovnoj misiji na Kipru. On je takođe predstavljao temelj za zajedničke vojne vežbe a Mađarska i Rumunija predstavljaju države članice NATO sa kojima je Srbija do sada izvela najveći broj bilateralnih vežbi. Mađarska je snažno podržavala zahtev Srbije za prijem u EU dok je njome predsedavala 2011. godine, što je utrlo put za dodelu statusa kandidata Srbiji 2012. godine. Srbija je takođe podržala nacrt Dunavske strategije. Prekogranična saradnja između dve države u okviru sistema EU je veoma živa i sredstva iz većine fondova se redovno koriste.

Mađarska podrška ipak nije bila безусловna jer je zavisila od srpske primene okvira za zaštitu nacionalnih manjina i njenog opšteg odnosa prema mađarskoj manjini. Na primer, Mađarska je usloвила kandidaturu Srbije 2012. promenama u nacrtu Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, zahtevajući da se ne primenjuje princip kolektivne odgovornosti koji bi se u slučaju mađarske manjine odnosio na gotovo čitavu populaciju etničkih Mađara u Srbiji. Do rešenja se na kraju došlo kroz bilateralne političke konsultacije. Drugi primer je zalaganje Mađarske, zajedno sa Hrvatskom, Bugarskom i Rumunijom, za specijalne mehanizme zaštite manjina u Srbiji u okviru Poglavlja 23 (Pravosuđe i osnovna prava), što je rezultiralo izradom posebnog Akcionog plana za ostvarivanje prava manjina. Srbija je Akcioni plan usvojila 2016. i započela njegovo sprovođenje u koordinaciji sa nacionalnim savetima nacionalnih manjina.

Jačanje međuvladine i međustranačke saradnje

Do glavnog preokreta je došlo nakon dolaska Srpske napredne stranke (SNS) na vlast u Srbiji, i njenog laganog jačanja partnerstva sa Savezom Vojvođanskih Mađara (SVM), najvećom manjinskom partijom u Srbiji. Čini se da je SVM već 2010. odigrao ključnu ulogu u stvaranju veza između Fidesa (vladajuće stranke u Mađarskoj od proleća 2010) i SNS.⁴⁴ Ovo rano posredovanje između Fidesa i SNS je ubrzo urodilo plodom, kada je SNS osvojio

https://www.slobodnaevropa.org/a/presuda_kepiru_sokantna_najavljene_zalbe/24270357.html, [pristupljeno 4. septembra 2019].

⁴³Vidi „Vojvođanski Mađari o autonomiji Vojvodine“, *Autonomija*, dostupno na: <https://www.autonomija.info/vojvodanski-madari-o-autonomiji-vojvodine.html>, [pristupljeno 4. septembra 2019].

⁴⁴Laketić, M. „Pastor i Nikolić zajedno u Budimpešti“, *Blic.rs*, <https://www.blic.rs/vesti/politika/pastor-i-nikolic-zajedno-u-budimpesti/j82sk14>. [pristupljeno 4. septembra 2019]. SVM je u to vreme uglavnom bio u koaliciji (na lokalnom, pokrajinskom i republičkom nivou) sa Demokratskom strankom, svojim dugogodišnjim partnerom. Međutim, primetan je bio trend transformacije SVM iz zvanično socijaldemokratske u partiju desnog centra, što je utrlo put zbližavanju kako sa Fidesom, tako i sa SNS.

vlast u Srbiji. SVM nije učestvovao u prvoj vladi koju je vodio SNS, najviše usled nedostatka razumevanja između SNS i drugih koalicionih partnera, ali je partnerstvo dve stranke već bilo formirano a SNS i SVM su zajedno formirale vlade nakon svih narednih izbora.

Dva desno orijentisana lidera, premijer/predsednik Aleksandar Vučić i premijer Viktor Orban, vrlo brzo su ostvarili ono što je liberalnim vladama bilo teško da usvoje. Dva šefa države, Janoš Ader i Tomislav Nikolić, su se novembra 2012. sastali u Budimpešti gde su objavili novi početak u odnosima i razgovarali o osetljivim pitanjima kao što je slučaj dečaka u Temerinu⁴⁵. Skupština Srbije je već u junu 2013. usvojila Deklaraciju o osudi zločina protiv mađarskih civila u Vojvodini počinjenih između 1944. i 1945. Predsednik Mađarske Janoš Ader je nekoliko dana kasnije održao govor u Skupštini Srbije u kojem je osudio zločine koje su mađarske snage počinile protiv srpskih civila tokom Drugog svetskog rata.⁴⁶ Od tada je održano nekoliko svečanosti i komemoracija na kojima su učestvovali visoki predstavnici obe države. Viktor Orban je 2014. otvorio kulturni centar u Beogradu. Ovi simbolični događaji su utrli put pomirenju elita dve države, kao i bliskoj saradnji između dve vlade.

Simbolične događaje je pratila i intenzivnija saradnja između vlada. Zajednički sastanci vlada se redovno održavaju od 2014. u cilju unapređenja razvoja bilateralnih odnosa u različitim oblastima, uključujući ekonomiju, poljoprivredu, infrastrukturu, olakšavanje investicija, kulturu i obrazovanje. Ovi sastanci takođe imaju za cilj izradu radnih planova za podršku procesu evropskih integracija Srbije. Zahvaljujući ojačanoj saradnji, ukupan obim bilateralne trgovinske razmene je porastao sa 1,4 milijarde evra 2013. na 2,5 milijarde evra 2017. godine. Za razliku od Slovačke i Rumunije, Srbija je spremno prihvatila inicijativu Budimpešte da Mađarima u Vojvodini dodeli mađarsko državljanstvo.⁴⁷ Kao zemlja sa značajnom manjinom u susednim državama, Srbija je naviknuta na to da njeni državljani imaju dvojno državljanstvo (BiH, Hrvatske, Makedonije, itd.) i ona to ne smatra pretnjom svom suverenitetu. Ona takođe dozvoljava mađarskoj vladi da pruža neposrednu podršku mađarskim institucijama i medijima u Vojvodini i da pokreće program ekonomskog razvoja za Vojvodinu. Tesna saradnja dve vlade je takođe olakšala prevazilaženje nekih kontradiktornih situacija. Naročito je zanimljivo bilo prihvatanje mađarske politike tokom migrantske krize 2015. i podizanje ograde na srpsko-mađarskoj granici, iako je Srbija bila jedna od glavnih zemalja tranzita.

Saradnja dve vlade se poklapala sa partijskom saradnjom. SNS je dozvolila Fidesu da vodi političku kampanju u Srbiji pred mađarske izbore, ali je i mađarska vladajuća partija otvoreno podržavala SNS u svojim predizbornim kampanjama. Politička bliskost Fidesa i SVM takođe nije predstavljala problem, pa je 2014. jedan srpski državljani, Andor Deli

⁴⁵Pet mađarskih mladića, koji su 2004. u Temerinu divljački pretukli Srbina (koji ih je provocirao na nacionalnoj osnovi), osuđeni su na kazne zatvora u trajanju od ukupno 61 godine. Mađarska zajednica je oštro osudila stroge kazne. Mađarska vlada se zalagala za ublažavanje kazni, do čega je delimično i došlo zahvaljujući Zakonu o amnestiji.

⁴⁶"Magyarbocsánatkérés a szerbparlamentben", *Múlt-kor*, dostupno na: https://mult-kor.hu/20130626_magyar_bocsanatkeres_a_szerb_parlamentben, [pristupljeno 7. septembra 2019]

⁴⁷Potomcima državljana Austrougarske pre 1918. koji su mogli da dokažu da govore mađarski jezik.

(član SVM), bivši vojvođanski sekretar za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice, postao poslanik u Evropskom parlamentu sa mađarskim mandatom.

Mnogi kritikuju bliske odnose dveju vlada, uglavnom zbog neliberalnog načina vladavine oba lidera, Vučića i Orbana. Neki smatraju da je ova saradnja oportunistička, da u njoj Srbija dobija podršku za evropske integracije i investicije iz Mađarske, a Budimpešta partnera koji se ne protivi njenim inicijativama vezanim za mađarsku manjinu u susednim državama.⁴⁸ U svakom slučaju, u ovom trenutku je situacija povoljna, budući da se čini da nema nesporeda i političkih sukoba između dve zemlje, a izgleda da se jedan od najvećih strahova u Srbiji, zalaganje vojvođanskih Mađara za teritorijalnu autonomiju, ni ne razmatra. Mađarska čvrsto podržava evropske integracije Srbije i njeni zvaničnici ponekad iznose veoma oštre stavove o odnosu drugih država članica i institucija EU prema Srbiji.⁴⁹

Opšte uzev, nivo odnosa između dve zemlje bi se u ovom trenutku mogao opisati kao najbolji u modernoj istoriji, ali ostaje pitanje da li je „političko“ pomirenje pretvoreno u „društveno“ pomirenje. Iako je došlo do simboličnog približavanja istorijskih narativa, istoričari nisu uspeli da zatvore to pitanje, a to nije pošlo za rukom ni Mešovitoj međudržavnoj akademskoj komisiji za ratne zločine protiv civila u periodu od 1941. do 1948. godine koja je osnovana 2010. Nema sumnje da je broj međuetničkih incidenata drastično smanjen. Sa druge strane, pitanje faktičke segregacije najznačajnijih manjina u Srbiji, uključujući Mađare, bi moglo da postane problem u budućnosti.

Zaključak

U procesu srpsko-mađarskog pomirenja su ostvareni značajni rezultati kada je reč o saradnji vlada i dominantnih stranaka. Shodno tome, ovaj proces bi trebalo posmatrati kao pristup odozgo prema dole u kojem političke stranke imaju najvažniju ulogu, uključujući tu i posredničku ulogu SVM. Izgradnja poverenja na državnom i stranačkom nivou je omogućila ne samo razvoj okvira za zaštitu nacionalnih manjina i njegovo bolje sprovođenje, već je uticala i na povećanje ekonomske, političke, obrazovne i kulturne saradnje. Uzajamna podrška zaštiti manjina za Mađare u Srbiji i Srbe u Mađarskoj bila je od suštinskog značaja za promenu toka bilateralne saradnje. Mađarski uticaj je znatno ojačan procesom evropskih integracija. Sa jedne strane, okvir evropskih integracija sam po sebi daje snažan podsticaj reformama, ali, budući da korake u procesu pristupanja moraju da podržavaju sve države članice, one mogu da vrše snažan pritisak na (potencijalne) kandidate.

⁴⁸Vidi, na primer, Milošević, Ana „Cinične igre Srbije i Mađarske oko prošlosti“, *Balkan Insight*, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2018/04/06/cinicne-igre-srbije-i-madarske-oko-proslosti-04-05-2018/?lang=sr>, [pristupljeno 4. septembra 2019].

⁴⁹Vidi: „Sijarto: Evropska komisija veštački usporava integraciju Srbije u EU“, *Politika Online*, dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/427455/Sijarto-Evropska-komisija-vestacki-usporava-integraciju-Srbije-u-EU>, [pristupljeno 4. septembra 2019], ili „Sijarto: Srbija što pre da postane članica, 2025. dalek datum“, *Radio Televizija Srbije*, dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3213715/sijarto-srbija-sto-pre-da-postane-clanica-2025-dalek-datum.html>, [pristupljeno 4. septembra 2019].

Međutim, pitanje je da li je takav pristup odozgo prema dole dugoročno funkcionalan. Iako je pozicija obe vladajuće stranke stabilna, važno je obezbediti da se proces pomirenja ne oslanja samo na političku volju vodećih političara. Stoga bi u budućnosti trebalo više pažnje posvetiti društvenim aspektima pomirenja. Konačno, poverenje među ljudima može da stvori bezbedno i stabilno okruženje, kao i veće mogućnosti u oblasti privrede i tržišta rada.

Demografske promene će verovatno uskoro dovesti i do potrebe za preispitivanjem okvira za zaštitu manjina. Osnovni uzroci su starenje stanovništva i iseljavanje u Mađarsku i Zapadnu Evropu. Iseljavanje je olakšala mađarska vlada dodelom državljanstva Mađarima izvan Mađarske, tako da su brojevi danas verovatno još manji nego 2011 (otprilike 40 hiljada Mađara je već napustilo zemlju tokom 2000-ih zbog nepovoljnog okruženja i povoljnijih prilika u inostranstvu) a to će pokazati predstojeći popis stanovništva 2021.

Preporuke za Mađarsku i Srbiju

- Preporuke su usmerene na jačanje društvenih aspekata pomirenja (jačanje poverenja među ljudima).
- Obe vlade bi trebalo više da ulažu u razmenu mladih iz manjinskih i većinskih zajednica. Trebalo bi osnovati trajni program sa ovim ciljem.
- Reforma politike prema manjinama u Srbiji bi trebalo da ojača interkulturalne elemente koji bi takođe mogli podstaći kontakte među običnim ljudima i unaprediti integraciju.
- Snažnija podrška i fokus na rad Mešovite međudržavne akademske komisije bi mogli da dovedu do približavanja istorijskih narativa, što bi takođe moglo unaprediti sprovođenje politike prema manjinama (na primer: zakon o rehabilitaciji).
- Do sada su uglavnom vodeće političke stranke igrale presudnu ulogu u definisanju politike prema manjinama. Šira društvena podrška ovim rešenjima bi dovela i do jačanja osećanja „vlasništva“ nad okvirom za zaštitu manjina.

Pouke za Zapadni Balkan

- Slučaj Srbije i Mađarske ukazuje na to da je promena narativa o „drugoj strani“ od suštinskog značaja za pomirenje. Drugim rečima, okončanje prakse pozivanja na istorijske tenzije prema „drugoj strani“ kao argumenta u sukobima na domaćoj političkoj sceni trebalo bi da predstavlja prvi korak ka pomirenju. Ovo bi doprinelo opuštenijoj političkoj atmosferi i podstaklo bi komunikaciju između dve strane.

- Ovaj slučaj takođe ukazuje na to da bi integraciju manjina u šire društvo trebalo podržati kroz inovativnu politiku prema manjinama u skladu sa najboljim evropskim standardima.
- Za pomirenje je takođe važno priznanje žrtava sukoba druge strane, jer se time utire put ka usvajanju jedinstvenog, zajedničkog narativa o prošlosti, čime se uklanja još jedna tačka razdora.
- Konačno, ne postoji proces pomirenja bez pristupa odozgo prema dole – naime, na političarima leži odgovornost da utvrde tačke razdora a da li će doći do njihovog uklanjanja zavisi od njihove političke volje. Međutim, političari i lideri bi u prelomnim trenucima trebalo da podstiču i pristupe odozdo prema gore, kojima bi se obezbedio razvoj poverenja i saradnje između zajednica i na terenu, uz jačanje lokalnog osećanja „vlasništva“ nad politikom prema manjinama.

Odnosi Albanije i Srbije: Premošćavanje uzburkanih voda

Gentiola Madhi, Jelica Minić

Uvod

Odnosi između Albanije i Srbije su poslednjih decenija obeleženi odsustvom političkog dijaloga i diplomatskim razmiricama, što se odražava i na odnose između ova dva naroda. Daleko od toga da se odnosi između ova dve najveće etničke grupe u regionu mogu smatrati zrelim. Potrebno im je prisustvo i posredovanje trećih strana kako bi se ublažile dugotrajne predrasude, netolerancija i nepoverenje.

Ove dve zemlje su posle rata na Kosovu ponovo uspostavile bilateralne odnose razmenom diplomatskih nota 2001. Međutim, do većeg napretka u međusobnim odnosima nije došlo sve do novembra 2014, kada je premijer Rama posetio Beograd – bila je to prva zvanična poseta albanskog lidera Srbiji u poslednjih 68 godina. Ovaj simbolični i istorijski čin je dao sveži politički zamah i označio perspektivni početak novog ciklusa političkog i društvenog zblizavanja. Zvanične posete Rame i Vučića Beogradu i Tirani snažno su podržavali glavni međunarodni akteri, poput Nemačke, EU i Sjedinjenih Država, a one su organizovane na marginama takozvanog Berlinskog procesa. Na prvoj zajedničkoj konferenciji za štampu, oba politička lidera su iznela zajedničku viziju da je došao trenutak da se u međusobnim odnosima krene napred kroz „jedinstveni pristup za bolju budućnost naših naroda“⁵⁰. Srbija i Albanija u tehničkom smislu nemaju otvorenih bilateralnih pitanja. Međutim, pitanje državnosti Kosova i dalje predstavlja Ahilovu petu i najspornije pitanje, koje se ne može zaobići kada se govori o unapređenju odnosa između ove dve zemlje. Oscilacije u odnosima između Prištine i Beograda svakako imaju uticaja na odnose između Srbije i Albanije te bi rešenje statusa Kosova doprinelo unapređenju bilateralnih odnosa i opštoj stabilnosti u regionu.

Štaviše, tokom prethodnih decenija bilo je i drugih prepreka koje su ometale približavanje Albanije i Srbije. To se naročito odnosi na nedostatak stvarne posvećenosti vlada obe države da pokrenu proces izgradnje poverenja i normalizacije odnosa/pomirenja. Pored toga, na političku dinamiku je uticao i faktor vremena, te je propuštena prilika da se poveća međusobno razumevanje u skladu sa razvojem događaja na međunarodnoj političkoj sceni. Glavni izazovi koji doprinose uzajamnim negativnim percepcijama Albanaca i Srba leže u rasprostranjenom istorijskom neprijateljstvu, nacionalističkoj retorici, različitim tumačenjima i instrumentalizaciji prošlosti od strane političkih elita, kao i međusobnim predrasudama koje se produbljuju usled nedostatka znanja i interakcije

⁵⁰„Albania's premier makes historic visit to Belgrade”, *DW*, dostupno na: <https://www.dw.com/en/albanias-premier-makes-historic-visit-to-belgrade/a-18051456>, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

među običnim ljudima, loše komunikacije, itd. Ovo je naročito pogodilo obrazovanje, koje je tokom nekoliko generacija bivalo zloupotrebjeno za očuvanje stereotipa.

Albanija i Srbija danas moraju više da ulože u razvoj zajedničke vizije budućnosti. Perspektiva pridruživanja EU u tom pogledu pruža mogućnost za kolektivnu ambiciju ne samo ove dve zemlje, već i čitavog regiona i može da posluži kao podsticaj za širok i održiv proces pomirenja. Zapravo, na Samitu održanom u Solunu 2003. je regionu ponuđena evropska perspektiva i od tada su ove zemlje napravile nekoliko koraka napred. Evropska komisija je nedavno uvrstila pomirenje i rešavanje postojećih bilateralnih sporova među glavne prioritete svoje najnovije strategije proširenja na Zapadni Balkan. Ovaj potez predstavlja korak napred jer se njime proces pomirenja određuje i kao prioritet a ne samo kao dodatni uslov za članstvo u EU. Zemlje Zapadnog Balkana moraju da povećaju kolektivne napore kako bi unapredile međusobne odnose i pripremile se za preuzimanje odgovornosti koje to članstvodonosi.

Nakon ovog prikaza istorijata, u tekstu koji sledi nastojimo da utvrdimo glavne korake u unapređenju bilateralnih odnosa između Albanije i Srbije od velikog pomaka koji su njihovi lideri ostvarili 2014. godine, kao i da sagledamo pouke iz tog petogodišnjeg perioda i damo preporuke o tome kako da Srbija i Albanija iskoriste zamah novouspostavljene saradnje i ulože više u održiviji proces pomirenja na više nivoa.

Bilateralno približavanje: korak po korak

Proces normalizacije/pomirenja između Albanije i Srbije treba posmatrati iz višedimenzionalne perspektive, kojom se obezbeđuje prostor za učenje iz prošlih grešaka i preduzimanje odgovarajućih mera radi uklanjanja postojećih uskih grla na bilateralnom nivou. Okvir Berlinskog procesa je stvorio prostor da se predstavnici ovih zemalja često sastaju različitim povodima i da se bave bilateralnim odnosima i zbližavanjem njihovih društava iz šire regionalne perspektive. Ovaj prošireni pristup obezbeđuje širi pregovarački prostor i doprinosi jačanju bilateralne saradnje u novim oblastima koje spadaju u sferu meke politike. Albanija i Srbija su tokom poslednjih pet godina potpisale četiri nova bilateralna sporazuma koji se odnose na mlade, kulturu, turizam i statistiku, a rezultati sprovođenja nekih od njih već su vidljivi.

Saradnja između Albanije i Srbije uspostavljena je 1926. Ovde dve zemlje su do sada zaključile 66 bilateralnih međudržavnih ugovora (sporazuma, konvencija, protokola, itd.), koji uključuju i one koje su potpisale Albanija i bivša Jugoslavija. Posle ponovnog uspostavljanja redovnog dijaloga početkom 21. veka, došlo je do potpisivanja novih sporazuma u skladu sa evropskim agendama dve zemlje, poput onih o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, zaštiti investicija, borbi protiv organizovanog kriminala,

readmisiji, itd. Albanija je mogla da zaključuje međudržavne sporazume samo sa Srbijom tek od 2006, nakon odvajanja Crne Gore.⁵¹

Prema rezultatima popisa iz 2011. u Srbiji žive pripadnici 21 nacionalne manjine⁵², uključujući i albansku. Propisi o zaštiti manjina⁵³ na snazi u Srbiji su u skladu sa modernim evropskim standardima. Albanska manjina ima svoj Nacionalni savet albanske nacionalne manjine⁵⁴ koji zastupa njene interese i obezbeđuje ostvarivanje njenih prava. U Albaniji je zakonom priznato devet nacionalnih manjina, uključujući srpsku. Registrovana su tri udruženja Srba i Srba i Crnogoraca. Okvirni Zakon o zaštiti nacionalnih manjina usvojen je u oktobru 2017,⁵⁵ pet pratećih podzakonskih akata usvojeno je u maju 2019.⁵⁶ a u postupku je usvajanje i preostalih podzakonskih akata. Položaj nacionalnih manjina u obe zemlje se unapređuje, uz stalni nadzor nacionalnih, evropskih i međunarodnih institucija.

Ono što bilateralnoj saradnji i dalje nedostaje nije ni broj sporazuma niti dijapazon oblasti koje su njima obuhvaćene, već strategija za njihovo sprovođenje i politička volja koja će nadživeti i mandate lidera koji su te sporazume potpisali. U ovom trenutku se čeka na potpisivanje nekoliko predloga bilateralnih sporazuma, poput onih o planiranju i urbanom razvoju međunarodnom drumskom saobraćaju, koji još uvek nisu zaključeni zbog oscilacija u posvećenosti i entuzijazmu obe zemlje. Oscilacije u ugovornim odnosima i dalje su talac političkih dešavanja na regionalnom nivou. Stoga je potrebno dodatno vreme kako bi se stvorila fleksibilna i pragmatična svest neophodna za rešavanje gorućih pitanja u obostranu korist.

Ekonomsko približavanje

Kada je reč o ekonomskoj saradnji, do određenog zamaha bilateralne trgovine došlo je 2006, kada je na snagu stupio režim slobodne trgovine (CEFTA). Godišnja stopa rasta bilateralne razmene dobara i usluga je visoka, naročito u oblasti usluga. Nivo međusobnih investicija pravnih i fizičkih lica iz obe zemlje veoma je nizak ali beleži stabilan rast. Distancirajući se u određenoj meri od političke retorike, biznis sektor, kojise rukovodi sopstvenim normama i načelima, doprinosi omogućavanju interakcija između stanovnika obe zemlje. Došlo je do formiranja nekih zajedničkih preduzeća a klima za saradnju

⁵¹ Simurdić M., „Srpsko-albanski odnosi“, Evropski pokret u Srbiji, dostupno na: www.arhiva.emins.org/uploads/useruploads/dokumentipdf/Srpsko-albanski-odnosi---Simurdic-15-07-2016-.pdf, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵² „Rezultati popisa stanovništva, Srbija, 2011.“, *Vreme*, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1157758>, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵³ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, dostupan na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵⁴ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, dostupan na: https://www.paragraf.rs/propisi/download/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.pdf, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵⁵ Evropska komisija, „Albania 2018 Report“, dostupan na: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-albania-report.pdf>, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵⁶ Evropska komisija, „Albania 2019 Report“, dostupan na: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-albania-report.pdf>, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

poslovnih zajednica ocenjuje se kao povoljna. Iako međusobnoj trgovini preovlađuju proizvodi niske dodatne vrednosti, očekuje se da će ekspanzija građevinskih radova u obe zemlje doprineti unapređenju njene strukture i podstaći razmenu sofisticiranijih dobara i usluga.

Pomak je ostvaren 2016. kada je osnovana Albansko-srpska trgovinsko-industrijska komora. Ona olakšava kretanje između poslovnih zajednica, razmenu informacija, organizaciju i učešće na sajmovima i poslovnim forumima, kao i razmatranje mogućnosti za podnošenje zajedničkih projekata za finansiranje u okviru različitih evropskih programa.

Turizam predstavlja jednu od perspektivnijih oblasti saradnje, s obzirom na sve veće interesovanje i potencijal obe zemlje, a njegovom povećanju je doprinelo uspostavljanje direktnih letova između dva glavna grada 2014. godine. Albaniju je tokom 2017. posetilo oko 5.000 srpskih državljana.⁵⁷ Dve zemlje su 2018. potpisale petogodišnji sporazum o saradnji u oblasti turizma, a u cilju privlačenja stranih turista, unapređenja saradnje među turističkim organizacijama i povećanja bilateralnog turističkog prometa. Ambicija obe zemlje je da sačine zajedničku turističku strategiju, koja bi obuhvatila i druge zemlje u regionu.

Dve zemlje su na regionalnom nivou članice više od 50 regionalnih organizacija.⁵⁸ S obzirom na perspektivu pridruživanja EU, regionalne strukture i dalje predstavljaju glavni faktor povezivanja na Zapadnom Balkanu, koje u ovom turbulentnom regionu obezbeđuju neophodan prostor za „normalnost“, prostor u kojem različiti akteri imaju mogućnost da prepoznaju zajedničke interese i obavežu se na njihovo ostvarivanje – počev od ekonomske i društvene sfere do infrastrukture, energetike, zaštite životne sredine, itd. Odluka Kosova da uvede carine od 100% na robu iz Srbije i Bosne i Hercegovine nije uticala na trgovinu između Srbije i Albanije. Samo je dovela do povećanja nezakonitog kretanja dobara, koje je i ranije postojalo ali u manjem obimu. Međutim, ovaj potez je doveo do polarizacije interesa (Albanija podržava Kosovo, dok se Srbija udružila sa Bosnom i Hercegovinom) i paralize rada CEFTA, gde su već postojali unutrašnji problemi sa reorganizacijom. Ove podele predstavljaju opasnost po rad drugih regionalnih organizacija i projekata u kojima su se aktivnosti uglavnom odvijale bez ikakvih teškoća pre godinu dana.

Postojeće i novoosnovane regionalne organizacije bi trebalo da iznesu složeni teret isprepletanih aktivnosti kako bi se zemlje Zapadnog Balkana približile EU i jedna drugoj. Svako ozbiljno pogoršanje bilateralnih odnosa nanosi štetu velikim naporima koji su uloženi u regionalnu saradnju.

⁵⁷Rudić F., „Albania, Serbia Team Up to Boost Tourism“, *Balkan Insight*, dostupno na: www.balkaninsight.com/2018/05/18/albania-serbia-team-up-to-attract-foreign-tourists-05-17-2018, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁵⁸Regionalni savet za saradnju, „Changing with the Region: RCC Strategy and Work Programme 2017-2019, Annex 1“, dostupno na <http://www.rcc.int/admin/files/docs/reports/RCC-Strategy-and-Work-Programme-2017-19-rich.pdf>, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

Povezanost između društava

Činjenica da je tek posle sedam decenija došlo do uzajamnih poseta na najvišem nivou i uspostavljanja normalnih diplomatskih odnosa između Albanije i Srbije imala je uticaja i na medijsko izveštavanje. Izveštaji o politici u oblastima poput kulture, ekonomije ili turizma smatraju se nosiocima procesa normalizacije, iako je izveštavanje o političkim temama sa obe strane i dalje obeleženo negativnim konotacijama. Ovaj trend je vidljiviji u Srbiji, dok je izveštavanje u Albaniji uglavnom neutralno.⁵⁹ Važno je napomenuti da politički lideri utiču na opšti ton medijskog izveštavanja, koje zatim formira opšte javno mnjenje.

Istraživanja javnog mnjenja o međusobnim percepcijama bilateralnih odnosa pokazuju da kod građana preovlađuje uverenje da druga strana nije spremna da gradi prijateljske odnose, dok sopstveni narod i državu po ovom pitanju ocenjuju kao dobronamerne.⁶⁰ Oni smatraju da su bilateralni odnosi značajni za ukupni položaj svake države kako na međunarodnom, tako i na regionalnom nivou (57% Srba i 47% Albanaca)⁶¹ te da oni predstavljaju važan faktor stabilnosti i bezbednosti na Balkanu. Većina javnosti veruje da je produblјivanje ovih odnosa u najboljem interesu obe zemlje, čak i uprkos nerešenim odnosima Srbije i Kosova i jasnom stavu obe strane da se po ovom pitanju „slažu da se ne slažu“. Ova istraživanja javnog mnjenja pokazuju da nedostatak informacija i znanja u obe zemlje predstavlja jednu od najvećih barijera promeni duboko ukorenjenih etnocentričnih stavova i negativnih stereotipa. Ekonomska saradnja, turizam i kulturna razmena smatraju se sektorima u kojima će doći do promena koje mogu doprineti pokretanju normalizacije i stabilizacije međusobnih odnosa.

Različite organizacije civilnog društva u obe zemlje od ranih 2000. tesno sarađuju sa ciljem da potpomognu proces normalizacije između dve zemlje, razveju postojeće neprijateljstvo i predrasude i neposredno doprinesu pomirenju među društvima. Kako se ovaj oblik saradnje pokazao kao uspešan, došlo je do porasta broja zajedničkih projekata, inicijativa i mreža OCD u raznim oblastima.⁶² Napore OCD podržavaju različite evropske institucije, države članice EU, kao i SAD i drugi bilateralni donatori. Međutim, postoji nedostatak kontinuiteta, dugoročne strategije i koordinacije, kao i širi društveni domašaj.

Pomaci su zabeleženi nakon osnivanja Regionalne kancelarije za saradnju mladih (RYCO) i Fonda za Zapadni Balkan (WBF) - prve dve međudržavne organizacije u cilju podrške organizacijama civilnog društva a na inicijativu samih zemalja regiona. RYCO je osnovana u skladu sa Memorandumom o razumevanju o saradnji mladih koji su novembra 2014.

⁵⁹Pavlović A, Čeriman J, „Albanija u srpskim medijima (januar - septembar 2017)“, Evropski pokret u Srbiji, Beograd 2017, dostupno na: http://www.emins.org/wp-content/uploads/2018/09/Albanija-u-srpskim-medijima_srp.pdf, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁶⁰ Faktor plus, „Odnos srpskog i albanskog naroda, perspektiva tog odnosa, tačke sporenja, mogućnosti i polja saradnje“, Beograd, 2018, istraživanje sprovedeno u okviru šireg projekta „Srbi i Albanci - kojim putem dalje?“ koji je srpska novinska agencija Tanjug organizovala u saradnji sa albanskom novinskom agencijom ATA, uz podršku ambasade Norveške u Beogradu.

⁶¹13% Srba i 26% Albanaca ne smatra da su važni. *Ibid.*

⁶² Na primer: Balkanska mreža za razvoj civilnog društva, Regionalni konvent o evropskoj integraciji, REKOM, Projekat civilnog društva Zapadnog Balkana za monitoring reforme javne uprave – WeBER, SEETHinkNet, itd.

potpisali lideri Albanije i Srbije. Memorandumom je predviđeno uspostavljanje trajnog dijaloga među mladima i institucijama obe zemlje. Prvobitno osmišljen kao bilateralni instrument u cilju zbližavanja mladih generacija, borbe protiv predrasuda i jačanjainterkulturalnog znanja, ovaj memorandum je prerastao u program šireg regionalnog neformalnog obrazovanjao zajedničkim vrednostima na nivou Evrope. Ovaj bilateralni memorandum o saradnji mladih trenutno sprovode ministarstva zadužena za pitanja mladih, uz podršku kancelarija OEBS u ove dve zemlje. U Albaniji i Srbiji je od 2005. organizovano najmanje osam letnjih/zimskih škola i obuka o interkulturalnom dijalogu i demokratskim vrednostima. Više od 2.000 ljudi je tokom tri godine iskazalo interesovanje za učešće u ovim bilateralnim aktivnostima,⁶³čime su napravili korak napred u pravcu uzajamnog poznavanja i razumevanja.

U međuvremenu je, po uzoru na Međunarodni višegradski fond i uz snažnu podršku Višegradskih zemalja, došlo do osnivanja Fonda za Zapadni Balkan (WBF). Osim spoljašnjih izvora finansiranja,RYCO i WBF se oslanjaju i na godišnje kvote sredstava koje im dodeljuju vlade zemalja u regionu. Obe organizacije su uspele da okupe „grassroots“ organizacije iz svih zemalja regiona i da obogaćuju razmenu znanja i veze između običnih ljudi. RYCO je 2018. primila 278 predloga projekata, pri čemu je 44 podnosioca iz Albanije projekte podnelo zajedno sa svojih 17 partnera iz Srbije, dok je 79 podnosilaca iz Srbije projekte podnelo zajedno sa svoja 32 partnera iz Albanije. Preliminarne procene WBF pokazuju da su oko 60-65% prijava projekata ili odobrenih projekatazajedno podnele partnerske organizacije iz Srbije i Albanije a da je procenat takvih prijava i odobrenih projekata koje su podnele partnerske OCD iz Srbije i sa Kosova još viši. Ovi brojevi ukazuju na to da „grassroots“ organizacije šire svoje mreže i zbližavaju mlade ljude, stvarajući nove temelje za proces pomirenja.

Međutim, ono što je izostavljeno iz ove šire slike je postojanje **jezičkih barijera** između građana. Veća podrška učenju albanskog/srpskog jezika bi dovela do lakšeg pristupa informacijama, podstakla međusobnu komunikaciju i omogućila dublje razumevanje tradicije, kulture i identiteta. Interesovanje za učenje jezika druge zemlje je u porastu a pristupačni kursevi jezika bi svakako pomogli u borbi protiv negativnih stereotipa iz prošlosti.⁶⁴ U okviru Beogradskog univerziteta postoji Katedra za albanski jezik, osnovana još 1925. godine, a ovaj studijski program svake godine upisujeoko 10-15 studenata. Više od 50 polaznika se odmah prijavilo za prvi tečaj albanskog jezika koji je početkom 2018. organizovalo udruženje Klub albanske kulture, osnovano 2016. godine.⁶⁵ Sa druge strane, ovakvih prilika u Albaniji još uvek nema, uprkos velikom interesovanju ne samo mladih i civilnog društva, već i običnih građana koji istinski žele da prodube svoje znanje o regionu.

Fenomen **mešovitih brakovan**eposredno doprinosi uspostavljanju interkulturalnih veza. Priče iz života pokazuju da je bliskost između tih zemalja daleko veća nego što

⁶³ OEBS, "OSCE Presence in Albanibringsyoungpeople from WesternBalkanstogether in thirdeditionofYouthTrail", dostupno na: www.osce.org/presence-in-albania/420851, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁶⁴Salihu F, „Učimo jezik onog drugog“, *Kosovo 2.0*, dostupno na: <https://kosovotwopointzero.com/sr/ucimo-jezik-onog-drugog/> [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁶⁵*Ibid.*

ukazuju rezultati ispitivanja javnog mnjenja. Prema nezvaničnim svedočenjima tumača koji su pomagali prilikom sklapanja brakova u nekim delovima Srbije, oko 500 brakova između srpskih muškaraca i albanskih žena (uglavnom iz Skadra i njegove okoline i Tirane) sklopljeno je na području od Beograda do Pirota u periodu od 2012. do 2017. godine.⁶⁶ Mnoge porodice iz Srbije i Albanije su u stalnom kontaktu i posećuju se. Albanske neveste uživaju veliko poštovanje kao dobre majke i vredne domaćice koje se lako prilagođavaju društvenom okruženju. Albanke su većinom katoličke (70%) ali i muslimanske (30%) veroispovesti i obično prelaze u pravoslavlje. Zanimljivo je da je većina medijskih izveštaja o ovim brakovima pozitivna.

Konačno, ostvareni su pomaci i u oblasti **kulturne saradnje** oni doprinose razvoju međusobnog razumevanja, dijaloga i znanja zasnovanim više na „istosti“ nego na „drugosti“⁶⁷. Iako je potrebno ulagati dodatne napore u otkrivanje onoga što Srbija i Albanija dele i što ih povezuje, neke činjenice ukazuju na sve veće međusobno interesovanje za umetnost i književnost. Dela različitih albanskih i srpskih autora, kao što su Ismail Kadare, Dragan Velikić, Svetislav Basara, itd., su objavljena na srpskom, odnosno albanskom jeziku. Albansko Ministarstvo kulture je u tom pogledu pridalo poseban značaj uključivanju dela srpskih autora u spisak knjiga koja se prevode zahvaljujući Fondu za književne prevode. Nadležna ministarstva su 2017. potpisala Memorandum o kulturnoj saradnji u cilju jačanja međusobne saradnje, razmene i sprovođenja zajedničkih aktivnosti u oblasti umetnosti, kulture i kulturnog nasleđa a u skladu sa evropskim i standardima UNESCO. Iako ovaj vid saradnje svakako doprinosi širenju simbola koji povezuju i izgradnji poverenja između društava, saradnja ipak i dalje zavisi od političke volje i finansijskih prilika koje obezbeđuju vlade. U ovom trenutku ne postoji jasna strategija a ni zajednički kalendar aktivnosti koje obe strane treba da preduzimaju kako bi u delo sprovele političke deklaracije i usvojene pravne instrumente.

Zaključci i preporuke

Postoji nekoliko oblasti u kojima su poslednjih godina ostvareni pomaci. Proces pridruživanja EU predstavlja vezivni faktor za jačanje saradnje između Albanije i Srbije a u sektorima ekonomije i meke politike postoje dobre mogućnosti da se iskoristi postojeći zamah. Istorijski animoziteti i predrasude, nerešeno pitanje Kosova, nedovoljno znanje i komunikacija, različite međunarodne orijentacije i tradicionalna geopolitička gravitacija (Mediteran naspram Centralne Evrope) i dalje predstavljaju prepreke koje je potrebno ukloniti. Dok bi neke od njih mogle biti prevaziđene u bliskoj budućnosti a druge ne, one pružaju mogućnost da se krene putem dugoročne normalizacije odnosa i partnerstva.

⁶⁶ „Srbi sve više žene Albanke! Nema razvoda“, *Espresso*, dostupno na: www.espresso.rs/vesti/drustvo/171717/srbi-sve-vise-zene-albanke-sve-ih-je-vise-razvoda-nema-a-ovako-su-im-ugovoreni-brakovi-video, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

⁶⁷ Alpekin H. B., „The issue of 'otherness' has become a cliché, but the problem still exists“, European Institute for Progressive Cultural Policies, dostupno na: www.eipcp.net/policies/2015/alpekin/en/print.html, [pristupljeno 31. oktobra 2019].

Albanija i Srbija, dve male zemlje u kojima žive dve najveće etničke grupe u regionu, glavna su osovina složene regionalne strukture različitih organizacija, mreža i inicijativa koje se na raznim nivoima bave svim važnim pitanjima. Svaka kriza u srpsko-albanskim odnosima nanosi štetu svima u regionu, kao i Evropskoj uniji kao glavnom mentoru i tvorcu „regionalnog pristupa“. U bliskoj budućnosti se ne može očekivati spektakularno poboljšanje bilateralnih odnosa. Ali svakog dana dolazi do malih pomaka, uprkos usponima i padovima iniciranim u političkoj sferi. Politička volja je ključna za dalji napredak, premda i podsticaji i uspesi u drugim oblastima vrše dodatni pritisak u pravcu promene političkih stavova.

Ove zemlje bi trebalo da imaju u vidu sledeće korake:

- Iako se pravni okvir za bilateralne odnose polako unapređuje, potrebno je dodatno podsticati njegov razvoj;
- Dalje unapređenje položaja i prava manjina bi trebalo da bude jedan od prioriteta;
- Trgovina uvek pronađe svoj put, zakonito ili nezakonito, te predstavlja jedan od najboljih pokazatelja pozitivnih dešavanja u bilateralnim odnosima. Stoga bi trebalo ukloniti sve prepreke u oblasti trgovine i investicija, naročito u turizmu i ostalim uslugama gde razmena postaje sve ujednačenija;
- Izgradnja i povezivanje infrastrukture će približiti ljude i biznise i poboljšati položaj koji dve zemlje zauzimaju u evropskom okruženju;
- Mobilnost građana i stručnjaka od suštinskog je značaja za unapređenje međusobnog poznavanja i razumevanja;
- Civilno društvo bi trebalo ohrabrivati da još više doprinosi kreiranju novih mogućnosti za partnerstvo i saradnju;
- Mladi predstavljaju aktere od ključnog značaja za normalizaciju, ali su istovremeno i najosetljiviji budući da su, više nego ijedna druga generacija, bili izloženi negativnoj propagandi i nacionalističkim političkim obrascima. Zbog toga je neophodno da nacionalni, regionalni i evropski donatori ohrabruju i podržavaju saradnju između srpskih i albanskih univerziteta i ostalih obrazovnih i naučnih institucija, kao i pojedinačnih stručnjaka, što je od presudnog značaja za razvoj novih oblika saradnje i realističnih percepcija.
- Bilateralni odnosi Albanije i Srbije bi se mogli smatrati jednim od najmanje teških slučajeva u regionu jer nisu opterećeni nedavnom prošlošću glavni zadatak je normalizacija, a ne pomirenje. Obe zemlje mogu da doprinesu oslobađanju Kosova iz njegove istorijske zamke i otvaranju prostora za mnogo širi srpsko-albanski savez koji bi mogao da transformiše Balkan i doprinese konsolidaciji EU.

Zaključak: Šta Zapadni Balkan može da nauči od Višegradskog pomirenja?

Jana Juzová

U poređenju sa prethodnim proširenjima, u slučaju procesa integracije zemalja Zapadnog Balkana u EU je, zbog sukoba koji su se relativno skoro odigrali, daleko veći naglasak stavljen na regionalnu saradnju, rešavanje bilateralnih sporova i pomirenje u regionu. Ovo se uglavnom odražava u određivanju regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa kao jednog od glavnih pristupnih uslova za kandidate za članstvo u EU. Tema pomirenja je, međutim, ključno pitanje i Berlinskog procesa i iznova se naglašava u strateškim dokumentima EU (Strategiji Evropske komisije za Zapadni Balkan⁶⁸), kao i na sastancima na visokom nivou između predstavnika EU i njihovih kolega iz zemalja Zapadnog Balkana (poput Samita u Sofiji između lidera EU i Zapadnog Balkana⁶⁹ ili godišnjih sastanaka visokih političkih predstavnika Višegradske grupe i Zapadnog Balkana⁷⁰).

Premdaje EU i dalje veoma važan akter u podršci procesu pomirenja na Zapadnom Balkanu, uglavnom zbog zajedničke evropske perspektive regiona, pomirenje se ne može posmatrati samo kroz prizmu evropskih integracija. Važno je da politički lideri u regionu u potpunosti shvate da bez istinskog pomirenja ne može doći do napretka. Zbog visokog nivoa međusobne zavisnosti zemalja i zajednica, od suštinskog je značaja da politički lideri, kao i obični ljudi, nauče ne samo da žive jedni sa drugima u miru, već i da sarađuju i komuniciraju na pozitivan i konstruktivan način. Napredovanje procesa pomirenja može da poveća saradnju u svim oblastima, uključujući i mobilnost unutar regiona i ekonomska pitanja, da pospeši privredni razvoj i ojača stabilnost i bezbednost u regionu.

Kako pokazuju višegradski primeri, zajedničko stremljenje ka EU integracijama ili angažovanje u različitim oblicima regionalne saradnje pospešuje bilateralne odnose među zemljama, jer oneutvrđuju nove zajedničke agende, koje su odvojene od bilateralnih pitanja i iziskuju saradnju i konstruktivan pristup svih zemalja o kojima je reč. Međutim, ni platforme za regionalnu saradnju, ni evropske integracije ne rešavaju bilateralna pitanja same po sebi, tako da je neophodna politička volja praćena konkretnim akcijama i inicijativama. Budući da je pomirenje višeslojni i višedimenzionalni proces, neophodno je aktivno učešće svih aktera. Pored političkih elita i civilnog društva, mora se podsticati i angažovanje poslovnog sektora, verskih vođa, kao i lokalnih aktera (poput opština) kako bi se ostvarilo istinsko pomirenje društava.

⁶⁸ Evropska komisija, „Verodostojna perspektiva proširenja i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, dostupna na: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf, [pristupljeno 3. novembra 2019].

⁶⁹ Evropski savet, „Sofijska deklaracija sa samita EU-Zapadni Balkan, 17. maj 2018“, dostupna na: https://www.consilium.europa.eu/media/34805/sofia-declaration_bs.pdf [pristupljeno 3. novembra 2019].

⁷⁰ Višegradska grupa, „V4 Statement on the Western Balkans“, dostupno na: <http://www.visegradgroup.eu/documents/official-statements/v4-statement-on-the-190912>, [pristupljeno 3. novembra].

Promena političkog diskursa u pravcu većeg razumevanja i pozitivnog pristupa prema drugoj strani zajednički je imenitelj svih uspešnih slučajeva pomirenja ili normalizacije odnosa. Studije su pokazale da političke elite imaju ključni uticaj na narative i diskurse o „drugom“ u društvima te da ili podržavaju proces pomirenja ili ga osujećuju potpirujući postojeće resantimane i tenzije. Odgovorno političko rukovodstvo neophodno je za uspešno rešavanje problema tereta prošlosti i za uspostavljanje međusobnih odnosa u duhu saradnje, integracije i napretka u pravcu prosperitetne budućnosti. Iako politička volja i normalizacija odnosa na najvišem političkom nivou sami po sebi ne predstavljaju dovoljan podsticaj za pomirenje u društvu, oni jesu neophodan uslov jer nijedno pomirenje u društvu ne može biti uspešno bez političke podrške.

Potreba za promenom narativa o drugim manjinskim i verskim grupama, kao i drugim narodima u regionu, neodvojiva je od pitanja promena u obrazovnom sistemu. Kako bi do ove promene došlo, neophodna je saradnja između istoričara iz različitih zemalja i težnja ka kreiranju zajedničkih istorijskih narativa koji će se promovisati kroz formalno i neformalno obrazovanje. Sprečavanje dominacije jednostranih nacionalističkih narativa u nastavi istorije od suštinskog je značaja za budućnost regiona, jer mladi predstavljaju ključne aktere u procesu pomirenja i prevazilaženju nasleđa prošlosti, ali su istovremeno i veoma ranjivi i potencijalno podložni manipulacijama. Kako bi podržala proces međusobnog upoznavanja mladih različitih nacionalnosti i iz drugih zajednica i smanjila negativne narative i postojeće predrasude a umesto njih stvorila veze, ova promena u sistemu formalnog obrazovanja treba da bude praćena jačom podrškom programima razmene i mobilnosti. Prave veze i održiva saradnja mogu se ostvariti samo negovanjem kontakata među stanovnicima regiona i uklanjanjem prepreka regionalnoj mobilnosti.

Preporuke

1. Regionalna saradnja i evropske integracije nisu univerzalni lek za bilateralne probleme

Kao što pokazuju studije slučajeva Višegradskih zemalja, bilateralna pitanja i problemi u međusobnim odnosima ne mogu se rešiti samim učešćem u različitim vidovima regionalne saradnje, niti zajedničkom težnjom ka članstvu u EU. Dok regionalna saradnja, kao i članstvo u EU, kao cilj, mogu donekle ublažiti bilateralne tenzije, ova pitanja moraju biti rešena na bilateralnom nivou, utvrđivanjem nove agende zasnovane na zajedničkim interesima. Integracija u Evropsku uniju ne može se smatrati rešenjem.

2. Neophodan je pravni okvir za zaštitu manjinskih prava i podršku saradnji

Analizirani slučajevi su pokazali da odgovarajući pravni okvir i demokratske institucije kojim se obezbeđuje adekvatna i ravnopravna zastupljenost nacionalnih manjina u procesu odlučivanja, kao i u nadgledanju primene, doprinose ublažavanju potencijalnih međuetničkih nezadovoljstava i tenzija. Moraju se izbegavati sve prakse diskriminacije na

nacionalnoj osnovi. Poželjno je jačanje lokalnog „vlasništva“ nad politikom prema manjinama kako bi se prevazišle potencijalne podele a umesto toga gradili poverenje i saradnja između zajednica.

3. Moraju se ukloniti sve prepreke trgovini i mobilnosti u regionu

Kako bi došlo do procesa pomirenja u čitavom regionu, moraju biti otklonjene sve barijere koje osujećuju trgovinu, turizam, mobilnost mladih, saradnju u trećem sektoru, itd. Izgradnja infrastrukture koja približava ljude i biznise, podrška mobilnosti građana i stručnjaka, saradnja u oblasti obrazovanja i nauke, kao i politika kojom se podržava regionalni turizam, od ključnog su značaja za prevazilaženje postojećih podela. Omogućavanje mobilnosti u čitavom regionu posebno je važno za mlade te je potrebno dodatno podržavati ove programe.

4. Potrebna je reforma obrazovnih sistema, kao i izbegavanje promovisanja jednostranih istorijskih narativa

Oslobađanje od tereta prošlosti neće biti moguće bez sprovođenja temeljnih promena u obrazovnim sistemima u regionu. Njima se moraju suzbijati nacionalistički i jednostrani narativi koji i dalje preovlađuju u nastavi istorije u zemljama Zapadnog Balkana. Za napredak procesa pomirenja je važno da u obrazovnom sistemu nema mesta za pristrasne istorijske narative, kojima se raspiruju međusobne predrasude i nezadovoljstva i potencijalno osujećuju uspešnost drugih inicijativa. Kako bi se stvorili zajednički istorijski narativi koji bi, potom, bili promovisani kroz obrazovanje, neophodno je formirati komisiju istoričara iz različitih zemalja regiona i pružiti joj adekvatnu podršku.

5. Svi akteri moraju biti uključeni u proces pomirenja

Pomirenje je višedimenzionalni proces koji iziskuje angažovanje ne samo političkih vođa i civilnog društva već i, na primer, poslovnih zajednica i verskih vođa koji bi takođe morali biti uključeni u proces. Premda je politička podrška od ključnog značaja, proces pomirenja iziskuje sinergiju oba pristupa, i pristupa odozgo prema dole i pristupa odozdo prema gore.

6. Potrebno je potpomagati institucije koje podržavaju aktivnosti civilnog društva kojima se promoviše pomirenje

Na lokalnom i regionalnom nivou se mora pružiti odgovarajuća podrška naporima civilnog društva usmerenim na unapređenje procesa pomirenja. Iako su doprinosi EU i ostalih spoljnih donatora podršci aktivnostima u oblasti pomirenja korisni, nedostatak domaćeg i regionalnog finansiranja dovodi do nedovoljnog regionalnog osećanja „vlasništva“ nad

tim procesom. Formiranje WBFbio je pozitivan korak u pravom smeru, ali bi formiranje bilateralnih saveta i fondova u cilju podrške inicijativama civilnog društva i ostalih lokalnih aktera dodatno doprinelo jačanju tog procesa.

7. Narativi i diskursi igraju ključnu ulogu, mora se izbegavati zapaljiva retorika

Narativi i politički diskurs o drugoj strani značajno utiču na napredak ili zastoj u procesu pomirenja. Od suštinskog je značaja da političke elite izbegavaju zloupotrebu postojećih tenzija, nezadovoljstava i resantimanazaradsticanja kratkoročnih političkih poena i da se, umesto toga, usredsređuju na trajna i održiva rešenja i procese koji vode istinski boljoj budućnosti regiona. Praksa pozivanja na istorijske tenzije prema „drugoj strani“ kao argumenta u sukobima na domaćoj političkoj sceni mora da se okonča a političke vođe moraju da preuzmu odgovornost za ulogu koju imaju u procesu pomirenja širom regiona.

8. Priznanje zločina iz prošlosti i simbolični gestovi igraju važnu ulogu u procesu pomirenja

Priznanje zločina koje je sopstveni narod počinio u prošlosti sastavni je deo procesa isceljenja u svim pogođenim zajednicama. Navedeni primeri pokazuju da javno izvinjenje za izvršene zločine i priznanje žrtava druge strane otvaraju put ka kreiranju zajedničkog istorijskog narativa, normalizaciji odnosa i daljoj saradnji i da nailaze naveoma dobar odjek u društvu, te da podržavaju proces pomirenja na nivou društava. Idealno bi bilo kada bi ova priznanja potekla od političkih vođa. Međutim, i simbolični gestovi drugih aktera (npr. verskih zajednica) imaju nesporno pozitivan efekat na proces pomirenja.

